

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α΄

Ἡ ἐξωτερικὴ κατάσταση τῆς Ἐκκλησίας Κωνσταντινουπόλεως ἀπὸ τῆ βασιλεία τοῦ Σελήμ Γ΄ ἕως τὴν ἔναρξη τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως (1789-1821)

Στὶς 7 Ἀπριλίου 1789 ἀνῆλθε στὸν θρόνο τῆς Τουρκίας ὁ σουλτάνος Σελήμ Γ΄. Ὁ νέος πατισάχ, σύμφωνα μὲ τὰ προσωπικά του χαρίσματα, ἦταν ἄνθρωπος ἐξαιρετικός. Ξεχώριζε γιὰ τὴ φιλομάθειά του, διέθετε καλὴ μόρφωση, εἶχε ἥπιο καὶ εὐγενικὸ χαρακτήρα, γνῶριζε θαυμάσια τὴν κατάσταση τοῦ κράτους καὶ ἐπιθυμοῦσε εἰλικρινὰ νὰ ἐργαστεῖ γιὰ τὸ καλὸ τῶν ὑπηκόων του. Ὁ Σελήμ ἀνῆλθε στὸν θρόνο σὲ μία ἀρκετὰ ἀνήσυχη περίοδο. Σχεδὸν δύο χρόνια διακοῦσε ὁ πόλεμος μὲ τὴ Ρωσία, ἔχοντας καταφέρει ἓνα βαρὺ κτύπημα στὶς οἰκονομικὲς δυνατότητες τῆς Πύλης. Στὴ Θεσσαλία καὶ στὴν Ἠπειρο βασίλευε ἀπόλυτη ἀναρχία, ἡ ὁποία ἦταν ἀποτέλεσμα τῶν ἐπιδιώξεων τῶν τοπικῶν πασάδων νὰ ἀποσχιθοῦν ἀπὸ τὸν σουλτάνο καὶ νὰ ἀποκτήσουν ἀνεξαρτησία. Τὴ μεγαλύτερη ἀντίσταση στὴν

κυβέρνηση προέβαλε ὁ Ἄλῃ Τεπελενλής, πασὰς τῶν Ἰωαννίνων. Ἀλλὰ καὶ στὴ Μικρὰ Ἀσία ὀρισμένοι ἀπὸ τοὺς πασάδες ἀνταγωνίζονταν, εἴτε κρυφὰ εἴτε φανερά, τὴν Πύλη. Ταυτόχρονα, μετὰ τὸ τῶν Ἑλλήνων τῆς Πελοποννήσου, δυνάμωνε σταδιακὰ τὸ ἀπελευθερωτικὸ κίνημα, ποὺ εἶχε κάνει τὴν ἐμφάνισή του ἤδη τὴν παραμονὴ τοῦ Ρωσοτουρκικοῦ Πολέμου τοῦ 1768-1774. Οἱ Ἕλληνες ἐπαναστάτες, μὲ ἀρχηγὸ τὸν Λάμπρο Κατσώνη καὶ τὸν ὑπαρχηγό του Ἄνδρουτσο, πολεμοῦσαν ἀδιάκοπα τὸν τουρκικὸ στόλο στὸ Αἰγαῖο. Τέλος, ὁ πληθυσμὸς τῆς αὐτοκρατορίας εἶχε ἐξασθενήσει ἐξαιτίας τῶν πολλῶν φόρων καὶ δεινοπαθοῦσε ἀπὸ τὶς αὐθαιρεσίες τῶν ντόπιων ἐξεγερμένων πασάδων καὶ τῶν ἄτακτων στρατιωτῶν τους¹.

Ἀλλὰ καὶ ἡ κατάσταση τῆς Ἐκκλησίας Κωνσταντινουπόλεως, τὶς παραμονὲς τῆς βασιλείας

1. Καρολίδης, Α΄, 688, 701· Παπαρηγόπουλος, Ε΄, 664-665· De Lamartine, *Histoire de la Turquie*, t. VIII, Paris 1855, p. 45-47· Zinkeisen, *Geschichte des osmanischen Reiches in Europa*, B. VI, Gotha 1859, S. 721.

του Σελήμ και στα πρώτα χρόνια της διακυβερνήσεώς του, ήταν βαρύτερη και άνησυχητική. Τήν περίοδο αυτή στον Πατριαρχικό Θρόνο εύρισκόταν (από το 1785) ο Οικουμενικός Πατριάρχης Προκόπιος, ιεράρχης γεμάτος ζήλο και μορφωμένος, ο οποίος όμως δεν άρесе σε πολλούς εξαιτίας του άσθητου και τραχύ χαρακτήρα του². Όταν ξέσπασε ο Ρωσοτουρκικός Πόλεμος, ο Προκόπιος έλαβε έντολή από την κυβέρνηση να φροντίσει, ώστε μεταξύ των Έλλήνων να μην ξεσπάσουν άταξίες και αναταραχές έναντίον της Πύλης. Έκτελώντας την έντολή της κυβερνήσεως, ο Πατριάρχης άρχισε να στέλνει παντού και σε τακτά διαστήματα έγκυκλίους, με τις όποιες καλούσε τον κλήρο και τον λαό να υπακούουν και να πειθαρχούν στην Πύλη, να μην έγκληματούν αλλά να έλπίζουν στην αλήθεια του Θεού, και να μην δίνουν άφορμές σε όσους μισούσαν τον χριστιανισμό να τους προξενούν δυστυχίες³. Με διαταγή της Πύλης, ο Πατριάρχης ώφειλε έπίσης να δώσει έντολή στους Έλληνες να πουλήσουν τα όπλα που κατείχαν στο κρατικό όπλοστάσιο (σαραντζχανέν). Η διαταγή αυτή λήφθηκε από την κυβέρνηση για λόγους προληπτικούς, λόγω των άπελευθερωτικών ζυμώσεων που παρατηρούσαν μεταξύ των Έλλήνων. Για τον λόγο αυτό, σε όλους τους ναούς της Κωνσταντινουπόλεως άνεγνώσθη ή Πατριαρχική Έγκύκλιος, ή οποία άπειλούσε με άφορισμό όσους δεν συμμορφώνονταν. Όμως ή φωνή του Πατριάρχου δεν επέδρασε στον πληθυσμό, ο οποίος δεν παρέδιδε τα όπλα στο όπλοστάσιο. Γι' αυτό και ο Προκόπιος έξέδωσε μία δεύτερη, πιο άσθηρη Έγκύκλιο, στην οποία άποδοκίμαζε τους παραβάτες, ενώ ταυ-

τόχρονα διέταζε τους έκπροσώπους του λαού και τους δημογέροντες να παροτρύνουν και αυτοί με τη σειρά τους τους Έλληνες να έκτελούν την έντολή της κυβερνήσεως, προειδοποιώντας τους ότι θα τιμωρούνται με θάνατο όσοι έφύλασαν όπλα. Σχετικά με το παραπάνω, για άλλη μία φορά, άνεγνώσθησαν παντού οί Πατριαρχικές Έγκύκλιοι, ενώ ο ίδιος ο Προκόπιος έπισκεπτόταν προσωπικά τους Έλληνες έμπορους, οί οποίοι όταν ταξίδευαν για δουλειές ήταν συνήθως όπλισμένοι, για να τους πείσει να πουλήσουν στην κυβέρνηση τα πιστόλια και τα σπαθιά. Στους Έλληνες έπιτρεπόταν να έχουν μόνο τσεκούρια και μαχαίρια, άπαραίτητα για τις οικιακές εργασίες⁴. Το τρίτο Πατριαρχικό Διάταγμα, που έκδόθηκε με άπόφαση της Πύλης, άφορούσε στους Έλληνες, οί οποίοι είτε είχαν λάβει τη ρωσική ύπηκοότητα, είτε διέθεταν ρωσικά έγγραφα (περάτια και φερμάνια) που τους έδιναν το δικαίωμα να έμπορεύονται έλεύθερα και να πλέουν υπό ρωσική σημαία. Η Πύλη άπαίτησε από όλους τους Ρωμιούς, που χρησιμοποιούσαν τα προνόμια των Ρώσων ύπηκόων, να έπιστρέψουν στην τουρκική κυβέρνηση, μέσω του Πατριαρχείου, τα έπίσημα έγγραφα, επανερχόμενοι στην τουρκική ύπηκοότητα, να πληρώνουν χαράτσι, να έκπληρώνουν τις υποχρεώσεις τους όπως και ο υπόλοιπος χριστιανικός πληθυσμός της άτοκρατορίας και να ζούν ήσυχά. Για τον Πατριάρχη ήταν δύσκολο να έκτελέσει και αυτή την έντολή του σουλτάνου. Ήταν λίγοι εκείνοι από τους Έλληνες, που ήθελαν να αλλάξουν τη ρωσική ύπηκοότητα με την τουρκική. Κάποιοι από αυτούς είτε κρύφτηκαν, είτε διέφυγαν, ενώ σε

2. Μακραίος, 362· Γεδεών, Β', Β', 670.

3. Μακραίος, 352.

4. Ύψηλάντης, 659-660.

κάποιους άλλους χρειάστηκε να άσκηθοῦν πιέσεις⁵. Ἐκτελώνοντας τὰ καθήκοντα τοῦ πολιτικοῦ ἀντιπροσώπου τῶν ραγιαδῶν καί, στὸ μέτρο τοῦ ἐφικτοῦ, ἐξασφαλίζοντας τὴν ἀσφαλὴ διαβίωσή τους, ὁ Πατριάρχης Προκόπιος δὲν μποροῦσε νὰ εἶναι ἡσυχος γιὰ τὴν τύχη τοῦ ποιμνίου του. Οἱ Ἕλληνες ἀντιμετώπιζαν συχνὰ τὸν φανατισμὸ τοῦ μουσουλμανικοῦ πληθυσμοῦ, ὁ ὁποῖος ἐκφραζόταν μὲ ἰδιαίτερη μανία στὶς περιόδους τῶν ἐθνικῶν ἀναταραχῶν: Σὲ περίπτωσι πολέμου, ἐξεγέρσεων κ.λπ. Αὐτὸ συνέβη καὶ κατὰ τὴν ἔναρξιν τοῦ Ρωσοτουρκικοῦ Πολέμου. Πλημμυρισμένοι ἀπὸ τὸ μῖσος τους ἐναντίον τῶν Ρώσων οἱ Τοῦρκοι, ὡς συνήθως, προσπάθησαν νὰ ξεσπάσουν στοὺς ἀθώους Ἕλληνες, ἀναγκάζοντας τὴν κυβέρνησι νὰ λάβει ἰδιαίτερα μέτρα. Παρ' ὄλ' αὐτά, κανεὶς ἀπὸ τοὺς Ἕλληνες δὲν αἰσθανόταν ἀπόλυτα ἀσφαλής⁶. Τὸ μεγαλύτερο κακὸ προξενούσαν στοὺς Ἕλληνες οἱ Τοῦρκοι στρατιῶτες, ποὺ στέλλονταν στὰ μέτωπα τοῦ πολέμου. Πραγματοποιούσαν κάθε ποταπή τους ἐπιθυμία, λήστευαν, βίαζαν, ἀκόμα καὶ σκότωναν, προξενῶντας στοὺς χριστιανοὺς μεγάλες δυστυχίες, ὄχι μόνο στὰ χωριά, ἀλλὰ καὶ στὶς πόλεις, ἰδιαίτερα στὴ Θεσσαλονίκη, στὴ Λήμνο, στὴν ἐπαρχία τῆς Ἡράκλειας, ἀκόμα καὶ στὴν Κωνσταντινούπολη καὶ στὰ περίχωρά της⁷. Καὶ ὡς νὰ μὴν ἔφταναν οἱ τόσες δυστυχίες, ὁ χριστιανικὸς πληθυσμὸς τῆς Ἐκκλησίας Κωνσταντινουπόλεως, ἐκτὸς ἀπὸ τὴ Μολδαβία καὶ τὴ Βλαχία, ὑποχρεώθηκε νὰ καταβάλει πάνω ἀπὸ 70 χιλιάδες πιάστρα γιὰ τὶς ἀνάγκες τοῦ πολέμου⁸. Τὸ 1788 ὁ πόλεμος ἀπαίτησε ἀπὸ τοὺς Ἕλληνες καὶ ἄλλες θυσίες. Ἡ κυβέρνη-

σι ἔδωσε ἐντολὴ στὸν Πατριάρχη καὶ στὴ Σύνοδο νὰ συγκεντρώσουν περίπου 10.000 ναυτικούς ἀπὸ τὰ μικρασιατικὰ παράλια τῆς Μαύρης Θάλασσας, γιὰ νὰ βοηθήσουν τὰ τουρκικὰ στρατεύματα, καὶ νὰ τοὺς ἐξοπλίσουν μὲ δικά τους ἔξοδα. Ἡ ἀπαίτησι αὐτὴ ἦταν ἀρκετὰ δυσάρεστη καὶ γιὰ τὸν Πατριάρχη καὶ γιὰ τὸν λαό. Ἦταν ἀντίθετη μὲ τὰ κυβερνητικὰ διατάγματα, τὰ ὁποῖα μὲ μία ἰδιαίτερη χρηματικὴ εἰσφορά ἀπάλλασσαν τοὺς Ἕλληνες ἀπὸ τὴν ὑποχρέωσι νὰ ὑπηρετοῦν τὸν τουρκικὸ στρατό. Ἦταν ἀντίθετη μὲ τὰ συναισθήματα τῶν Ἑλλήνων, τοὺς ὁποῖους τώρα οἱ μουσουλμάνοι, οἱ κατακτητὲς τους, τοὺς καλοῦσαν νὰ πολεμήσουν στὸ πλευρὸ τους ἐναντίον τοῦ ὁμόπιστου ρωσικοῦ λαοῦ, μὲ τὴ βοήθεια τοῦ ὁποῖου οἱ Ἕλληνες ἤλπιζαν νὰ ἀποκτήσουν τὴν πολιτικὴ τους ἀνεξαρτησία καί, τέλος, αὐτὸ ζημίωνε σημαντικὰ τὸν χριστιανικὸ πληθυσμὸ τῶν παράκτιων ἐπαρχιῶν. Ὁ Πατριάρχης Προκόπιος, ὅπως ἀναφέρει ὁ Μακρᾶϊος, εὕρισκόταν σὲ μεγάλη ἀπόγνωσι ἐξαιτίας τῶν ἀπαιτήσεων τῆς Πύλης. Ταραγμένοι ἦταν καὶ οἱ ἀρχιερεῖς, τὰ μέλη τῆς Συνόδου, καὶ περνοῦσαν μέρες καὶ νύκτες, ἀναζητῶντας τρόπους γιὰ νὰ ἀποφύγουν τὴ φοβερὴ εἰσφορά. Ὁ Πατριάρχης ἦταν ἔτοιμος ἀκόμα καὶ νὰ τὴν ἐξαγοράσει, καταβάλλοντας ἕνα χρηματικὸ ποσὸ στὴν Πύλη ἀπὸ τὸ Πατριαρχικὸ Ταμεῖο, ἀρκεῖ νὰ ἀπέφευγε ὁ ὀρθόδοξος λαὸς τὸν ἀδελφοκτόνο πόλεμο καὶ νὰ ἀπαλλασσόταν ἡ Ἐκκλησία ἀπὸ αὐτὴ τὴν ἀδικία. Ὅμως ἡ Πύλη ἐπέμενε καὶ δὲν ὑποχωροῦσε στὶς ἐκκλήσεις τοῦ Πατριάρχου. Τότε ὁ Προκόπιος ἔστειλε Ἐγκυκλίους σὲ ὅλες τὶς πόλεις καὶ τὰ χωριά τῆς Μαύρης Θάλασσας, ἀπὸ

5. Ὑψηλάντης, 659, 681, 682.

6. Μακρᾶϊος, 352.

7. Ὑψηλάντης, 655.

8. Ὑψηλάντης, 657.

όπου η Πύλη ήθελε να στρατολογήσει τους Έλληνες ναυτικούς. Την προκαθορισμένη ήμερομηνία (1788) έφθασαν στην Κωνσταντινούπολη 10.000 όπλισμένοι χριστιανοί, έτοιμοι να καταταχτούν στον τουρκικό στόλο. Αυτή ήταν η πρώτη έπιστράτευση του έλληνικού λαού στον τουρκικό στρατό την περίοδο του Ρωσοτουρκικού Πολέμου⁹. Η εμφάνιση του χριστιανικού ναυτικού αγήματος στην Κωνσταντινούπολη αποτέλεσε για τον φανατισμένο τουρκικό στρατό την άφορμή για να εκφράσει το μίσος του έναντίον των γκιαούρηδων: "Αρχισαν οί προσβολές και οί κατατρεγμοί, ακούγονταν κατηγορίες ότι συμπάθουν τους Ρώσους, έκτοξεύονταν άνοικτές άπειλές. Η κυβέρνηση χρειάστηκε να καταβάλει μεγάλες προσπάθειες για να συγκρατήσει την έξαρση τής θρησκευτικής και έθνικης έχθρας ανάμεσα στους ύπηκούς του πατισάχ. Τά συνήθη κακά που προκαλούσε ό τουρκικός στρατός έναντίον των Έλλήνων, δέν πρόλαβαν να πάρουν διαστάσεις, άπλά και μόνο διότι οί στρατιώτες έγκατέλειψαν την πόλη¹⁰. Όμως, πολύ σύντομα, η Κωνσταντινούπολη έγινε μάρτυρας τής άγριότητας τής κυβερνήσεως. Τόν Μάιο του 1788, ό ήγεμόνας τής Μολδαβίας, Άλέξανδρος Ύψηλάντης, συκοφαντήθηκε ένώπιον τής Πύλης για δήθεν συμπάθειες ύπέρ των Ρώσων και των Άυστριακών. Ό σουλτάνος πίστεψε τς συκοφαντίες και διέταξε τή δήμευση τής πλούσια έπιπλωμένης κατοικίας του στην Κωνσταντινούπολη. Οί συγγενείς του Ύψηλάντη, που διέμεναν εκεί, καθώς και τó ύπηρετικό προσωπικό, μεταφέρθηκαν σέ άλλο χώρο, τούς έπέτρεψαν δέ να

πάρουν μαζί τους μόνο τά πλέον άπαραίτητα. Ό γαμπρός του ήγεμόνα, ό Μέγας Λογοθέτης του Πατριαρχείου, Άλέξανδρος Μάνος και κάποιοι άλλοι από τον στενό κύκλο του ήγεμόνα φυλακίστηκαν. Η κυβέρνηση έδωσε έντολή στον Πατριάρχη να συντηρεί με δικά του μέσα τούς συγγενείς του Ύψηλάντη και τó ύπηρετικό προσωπικό και να φροντίσει για τή φρούρησή τους ώστε να μην δραπετεύσουν¹¹. Η αυθαιρεσία του σουλτάνου έκφράστηκε και με τήν άδικη εκτέλεση του πλούσιου Έλληνα Δημητρίου Σκαναβή, τον όποιο συκοφάντησαν ότι άρπαξε τήν περιουσία τής άδελφής του άποθανόντα Άμπντούλ Χαμίτ, πριγκίπισσας Άσμά. Ό Σελήμ διέταξε να κατασχεθούν οί κατοικίες και τά κτήματα του Σκαναβή, που εύρίσκονταν στην Κωνσταντινούπολη και στη Χίο, και αυτόν να τον άποκεφαλίσουν μετά από φρικτά βασανιστήρια. Έπειδή όρισμένοι από τούς Έλληνες άρχιερείς χρωστούσαν στον Σκαναβή περίπου 60 πουργιά, ό Πατριάρχης Προκόπιος διατάχθηκε από τήν Πύλη να ξεπληρώσει τó χρέος από τó Πατριαρχικό Ταμείο¹². Για τó Πατριαρχείο, που τó βάραιναν τά χρέη και είχε μεγάλη άνάγκη από χρήματα¹³, αυτή ή άπαίτηση τής κυβερνήσεως ήταν άβάσταχτη, πολύ περισσότερο δέ, που έπρεπε να βοηθάει και τον φτωχό όρθόδοξο πληθυσμό τής πρωτεύουσας, ό όποιος τó 1788 υπέφερε από τήν πείνα. Έξαιτίας του πολέμου, ή μεταφορά τροφίμων στην πόλη μειώθηκε σημαντικά, τó ψωμί και τά υπόλοιπα προϊόντα άκρίβυναν ύπερβολικά, ό λαός υπέφερε πολύ και είχε έγκαταλείψει τς συνηθισμένες του άσχολίες αναζητώντας τροφή. Η κατάσταση ήταν θλι-

9. Μακραίος, 354· Ύψηλάντης, 683.

10. Μακραίος, 354-355.

11. Ύψηλάντης, 687-688· Μακραίος, 355-356.

12. Ύψηλάντης, 693-694· Μακραίος, 356.

13. Μακραίος, 355.

βερή¹⁴. Ἐκτὸς αὐτοῦ, τὸ κυρίαρχο συναίσθημα στὴν ἐξεταζόμενη περίοδο ἦταν, ὅπως καὶ στὶς προηγούμενες, ὁ φόβος, ὁ ὁποῖος καταπίεζε καὶ τὸν Πατριάρχη, καὶ τοὺς ἀρχιερεῖς, καὶ τὸν λαό. Ὑπὸ τὴν ἐπίδραση τοῦ φόβου ἐνώπιον τῆς Πύλης, τὸ Πατριαρχεῖο ἦταν πολ- λές φορὲς ἀναγκασμένο νὰ ἐνεργεῖ ἀντίθετα ἀπὸ τὶς ἀπαιτήσεις τῆς ἐλευθερίας, ζημιώνον- τας τὰ συμφέροντα τῆς Ἐκκλησίας καὶ τοῦ λαοῦ¹⁵. Τὸ πῶς ζοῦσε ὁ ἑλληνικὸς λαός, ἀκόμη καὶ πλησίον τῶν κυβερνητικῶν κέντρων, μπο- ροῦμε νὰ τὸ δοῦμε ἀπὸ τὸ ἐπόμενο παράδειγ- μα. Στὸ τέλος τοῦ 1788, ἓνας μουσουλμάνος ἀπὸ τὴ Χηλή, μία μικρὴ πόλη στὴ Μαύρη Θάλασ- σα, ἀπαίτησε ἀπὸ τοὺς Ἕλληνες δημογέροντες 500 πιάστρα, ἀπειλώντας ὅτι στὴν ἀντίθετη περίπτωση θὰ διέδιδε τέτοιες συκοφαντίες, πού θὰ τοὺς κόστιζαν πολὺ περισσότερο. Ὅμως κι οἱ ἴδιοι οἱ Ἕλληνες εἶχαν μεγάλη ἀνάγκη ἀπὸ χρήματα, ἐξαιτίας τῶν δεινῶν τοῦ πολέμου, γι’ αὐτὸ καὶ δὲν μποροῦσαν νὰ τοῦ δώσουν τὸ ποσὸ πὺν ἀπαιτοῦσε. Τότε αὐτὸς κατήγγειλε στὸν καθὴ τῆς πόλεως ὅτι σὲ μία ἀπὸ τὶς ἐκκλησίες τους οἱ Ἕλληνες φυλάσσουν καὶ προσκυνοῦν τὰ λείψανα κάποιου «Μόσκο- βου», ὁ ὁποῖος πρὶν ἀπὸ μερικὰ χρόνια ἔφτα- σε μὲ τὸ πλοῖο του στὴν πόλη αὐτὴ ὅπου καὶ πέθανε. Στὴν πραγματικότητα στὸν ἑλληνικὸ ναὸ φυλάσσονταν τὰ λείψανα τοῦ Ἁγίου Εὐθυ- μίου. Ὁ καθὴς γνώριζε τὴν ἀλήθεια, ὅμως, ἄπληστος καθὼς ἦταν, κάλεσε τοὺς δημογέ- ροντες στὸ δικαστήριό καὶ ἄρχισε νὰ τοὺς κα- τηγορεῖ ὅτι συμπαθοῦν τοὺς Ρώσους, τοὺς ἔκλεισε στὴ φυλακὴ καὶ ἀπαίτησε λύτρα 30

πουγκιά. Εὐτυχῶς γιὰ τοὺς Ἕλληνες ἡ φυλακὴ κάηκε καὶ οἱ κρατούμενοι δραπέτευσαν. Ὅμως οἱ κάτοικοι τῆς Χηλῆς δὲν ἀπαλλάχθηκαν ἀπὸ τὰ λύτρα, ἀλλὰ ἀντὶ γιὰ 15.000 πιάστρα πλήρωσαν μόνο 800¹⁶. Ἄς προσθέσουμε δὲ ὅτι καὶ μεταξὺ τῶν μελῶν τῆς Συνόδου δὲν ἐπι- κρατοῦσε ἡ εἰρήνη καὶ ἡ γαλήνη. Κάποια μέλη τῆς διαμαρτυρήθηκαν στὴν κυβέρνηση ἐναντίον τοῦ Πατριάρχου Προκοπίου, κατη- γορῶντας τὸν ὅτι ἦταν ἄδικος καὶ αὐταρχικός. Στὴ συνέχεια ἐπικράτησε ἡ λογικὴ καὶ ἡ Σύ- νοδος, σχεδὸν ὁμόφωνα, ἀπαίτησε ἀπὸ τὴν κυ- βέρνηση νὰ διατηρήσει ὁ Προκόπιος τὸν τίτλο τοῦ Πατριάρχου¹⁷. Γενικῶς, τὸ 1788 προσέφε- ρε στοὺς χριστιανούς τῆς Κωνσταντινουπόλεως τὴν ἐποχὴ τοῦ Πατριάρχου Προκοπίου πολλὰς δυστυχίες καὶ θλίψεις¹⁸.

Στὶς ἀρχὲς τοῦ 1789, ὁ Πατριάρχης ἔλαβε πάλι ἐντολὴ ἀπὸ τὴν κυβέρνηση νὰ ἐπιστρα- τεύσει ἀνάμεσα στὸν ὀρθόδοξο πληθυσμὸ τῆς Τουρκίας 1.800 ναυτικούς γιὰ νὰ λάβουν μέ- ρος στὸν Ρωσοτουρκικὸ Πόλεμο. Μὲ πόνο καρδιάς ὁ Προκόπιος ἐκτέλεσε καὶ αὐτὴ τὴν ἐντολὴ τῆς κυβερνήσεως¹⁹. Στὴ συνέχεια ἡ Πύλη εἶχε μία νέα ἀπαίτηση, πιὸ βαριὰ καὶ πιὸ δυσάρεστη. Ἡ κυβέρνηση διέταξε τὸν Πα- τριάρχη νὰ συγκεντρώσει ἀπὸ τὸν ὀρθόδοξο πληθυσμὸ τῆς πρωτεύουσας καὶ νὰ παραδώσει στὸ νομισματοκοπεῖο 5.000 ὀκάδες ἀσήμι, μά- λιστα δὲ ὀρίσθηκε καὶ πληρωμὴ – 10 παράδες γιὰ ἓνα δράμι, ὅταν ἡ μέση τιμὴ ἦταν 12-15, ἀκόμα καὶ 20 παράδες τὸ δράμι. Ὁ Πατριάρχης ἔπεισε ὀρισμένες γνωστὲς ἑλληνικὲς οἰκογέ- νειες τῆς Κωνσταντινουπόλεως νὰ τοῦ παρα-

14. Ὑψηλάντης, 687.

15. Ὑψηλάντης, 689, 690, 691, 696.

16. Ὑψηλάντης, 706.

17. Μακράϊος, 356.

18. Μακράϊος, 356.

19. Ὑψηλάντης, 707-708.

δώσουν τὰ ἀσημικά τους, ἀλλὰ αὐτὸ ἀποτελοῦσε μόνο τὸ 1/7 τῆς ἀπαιτούμενης ποσότητας. Στὴ συνέχεια, ὑπὸ τὴν πίεση νέων διαταγῶν, ὑποχρεώθηκε νὰ ἀφαιρέσει ἀπὸ τὸν Πατριαρχικὸ καὶ ἀπὸ ἄλλους ναοὺς, τὰ ἐκκλησιαστικὰ σκεύη. Τὰ ἀντικείμενα ποὺ ἀφαιρέθηκαν, κανδήλια, πολυέλαιοι, κηροπήγια, θυμιατὰ καὶ δισκάρια, ἦταν συνολικὰ 8.000 δράμια. Ὁ Προκόπιος τὰ παρέδωσε στοὺς ἱερόσυλους καὶ δήλωσε ὅτι εἶναι ἀδύνατον νὰ δώσει παραπάνω. Ὅμως ἡ κυβέρνησις ἐπέμενε στὶς ἀπαιτήσεις της. Τότε ἀποφασίστηκε νὰ ἐπιβληθεῖ ἕνας φόρος σὲ ὅλο τὸν ὀρθόδοξο πληθυσμὸ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἀνάλογα μὲ τὴν περιουσία τῆς κάθε οἰκογένειας. Μόνο μὲ αὐτὸν τὸν τρόπο ἐπιτεύχθηκε ἡ συγκέντρωση τῆς ἀπαιτούμενης ποσότητας ἀσημιῶ. Δὲν χρειάζεται νὰ ποῦμε ὅτι τὰ μέτρα τῆς κυβερνήσεως προκάλεσαν τὴν ἔντονη δυσαρέσκεια τοῦ πληθυσμοῦ καὶ ἀποτέλεσαν ἕνα δυσβάσταχτο φορτίο γιὰ τὶς οικονομικὲς του δυνατότητες²⁰. Μετὰ ἀπὸ αὐτὸ, ἐκδόθηκε ἕνα κυβερνητικὸ διάταγμα, τὸ ὁποῖο ὑποχρέωνε τοὺς Ἕλληνες νὰ ντύνονται πιὸ ἀπλὰ καὶ πιὸ φτωχὰ, διότι οἱ φανατικοὶ μουσουλμάνοι δὲν μποροῦσαν νὰ ἀνεχθοῦν κανενὸς εἴδους ἰσότητα μὲ τοὺς ραγιαδες. Ἔτσι, ἡμέρα μὲ τὴν ἡμέρα, σημειώνει ὁ Μακρᾶϊος, οἱ συμφορὲς διαδέχονταν ἢ μία τὴν ἄλλη, ἢ βαρβαρότητα ἔφθανε στὰ ὄρια τῆς παραφροσύνης, ἢ ὁποῖα ἐκφραζόταν στὶς ἀπροκάλυπτες προσβολὲς τῶν χριστιανῶν²¹. Ἰδιαίτερα δύσκολη ἦταν ἡ θέσις τοῦ Πατριάρχου Προκοπίου, ὁ ὁποῖος μαρτυροῦσε

γιὰ τὸν λαὸ του. Πολλὲς φορὲς ἔκλαιγε, βλέποντας τὰ βάσανα τοῦ λαοῦ, καὶ προσευχόταν στὸν Θεὸ νὰ προστατεύσει τὴν Ἐκκλησία ἀπὸ τὴ μουσουλμανικὴ μανία καὶ τὶς ἀθαιρεσίες, ἀναζητοῦσε δὲ ἀφορμὴ νὰ παραιτηθεῖ τοῦ θρόνου²². Τελικὰ τὴν 30^ῆ Ἀπριλίου 1789 ὑπέβαλε στὴν κυβέρνησις καὶ στὴ Σύνοδο τὴν παραίτησή του²³.

Τὸν Προκόπιο διαδέχθηκε ὁ Νεόφυτος Ζ΄ (1789-1794), στὴν πατριαρχία τοῦ ὁποῖου ἡ κατάσταση τῆς Ἐκκλησίας καὶ τοῦ λαοῦ στὴν Κωνσταντινούπολη δὲν ἄλλαξε. Τὸ 1790 ἡ Πύλη ἀπαίτησε καὶ πάλι ἀπὸ τὸν Πατριάρχη καὶ τὴ Σύνοδο νὰ ἐπιστρατεύσουν Ἕλληνες ναυτικούς γιὰ τὴν κάλυψη τῶν ἀναγκῶν τοῦ στόλου. Ἐπειδὴ οἱ παράκτιες κοινότητες δὲν μποροῦσαν πλέον νὰ διαθέσουν ἄλλους ἄνδρες γιὰ τὸν τουρκικὸ στόλο, ὁ Πατριάρχης συγκέντρωσε χρήματα ἀπὸ τὸν πληθυσμὸ καὶ μίσθωσε ὁμάδα ἐθελοντῶν ἀπὸ τὰ φτωχότερα στρώματα τῶν κατοίκων τῆς πρωτεύουσας²⁴. Ἐννοεῖται ὅτι αὐτὰ τὰ ἐξοδα ζημίωσαν ἀκόμα περισσότερο τὴν οικονομικὴ κατάσταση τοῦ Πατριαρχείου. Κάποιοι ἀπὸ τοὺς δανειστὲς ἀπαιτοῦσαν μόνο τοὺς τόκους, ἄλλοι τὸ ἀρχικὸ κεφάλαιο. Ἡ θλίψη καὶ οἱ στεναγμοὶ ἦταν τὸ ἀποτέλεσμα αὐτοῦ τοῦ δυσβάστακτου οικονομικοῦ ζυγοῦ γιὰ τὴ Μεγάλῃ τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησία²⁵. Ἀλλὰ καὶ ἄλλες πλευρὲς τῆς ζωῆς τοῦ λαοῦ δὲν ἄφηναν περιθώρια γιὰ χαρὰ. Τὸν Μάιο τοῦ 1790 ὁ Μέγας Λογοθέτης τοῦ Πατριαρχείου Στέφανος Μαυρογένης ἔχασε τὸν τίτλο του ἐξαιτίας τοῦ θείου του, ἡγεμόνα τῆς

20. Ὑψηλάντης, 702-706· Μακρᾶϊος, 359-360. Πρβλ. Μ.Χ., «Μνημείων γραπτῶν περισυναγωγὴ», σελ. 33-34 (Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια, 1880 (I), τεῦχος 3).

21. Μακρᾶϊος, 360.

22. Αὐτόθι.

23. Χαμουδόπουλος, «Πατριαρχικὰ πινακίδες», Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια 1882 (II), τεῦχος 17, σελ. 262.

24. Μακρᾶϊος, 370.

25. Αὐτόθι, σελ. 369· πρβλ. σελ. 368.

Βλαχίας Νικολάου Μαυρογένους, ὁ ὁποῖος εἶχε στηρίξει τὴ Ρωσία ἐναντίον τῆς Τουρκίας. Ὁ Στέφανος ἐξορίστηκε στὴ Ρόδο, ἐνῶ ὁ Νικόλαος συνελήφθη καὶ ἐκτελέστηκε, ἡ περιουσία του δημεύτηκε, μάλιστα δὲ ὁ Πατριάρχης, ὡς ὁ πολιτικὸς ἐκπρόσωπος τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, ἔπρεπε νὰ ἐγγυηθεῖ στὴν Πύλη ὅτι ἡ δημευμένη περιουσία θὰ ἀποδοθεῖ πλήρως στὴν κυβέρνηση²⁶. Ἐξακόσιοι Ἕλληνες ἐπαναστάτες, πού δροῦσαν στὸ Αἰγαῖο ὑπὸ τὶς διαταγὲς τοῦ Κατσώνη, τὸν Ἰούνιο τοῦ 1790 αἰχμαλωτίστηκαν καὶ ἀφοῦ βασανίστηκαν, παλουκώθηκαν, δίπλα τους δὲ οἱ Τούρκοι εἶχαν ὑψώσει τὴ ρωσικὴ σημαία²⁷. Τὸ 1796 τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο ἔλαβε γιὰ ἄλλη μία φορὰ τὴν ἐντολὴ νὰ ἐπιστρατεύσει ναῦτες μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων ὀρθοδόξων. Τὸ Πατριαρχεῖο ὑποχρεώθηκε καὶ πάλι νὰ προτείνει στὴν κυβέρνηση ἀντὶ γιὰ ναῦτες χρήματα, πού συγκέντρωσε ἀπὸ τοὺς ἀρχιερεῖς καὶ τοὺς κατοίκους τῶν παράκτιων ἐπαρχιῶν. Πολλοὶ ἔδιναν ὅλη τὴν περιουσία τους, ἄλλοι, ἀκόμα καὶ οἱ ἀρχιερεῖς, ἀναγκάστηκαν νὰ χρεωθοῦν στὴν προσπάθειά τους νὰ ἐκτελέσουν τὴν ἐντολὴ τῆς κυβερνήσεως²⁸.

Γενικὰ ἡ θέση τοῦ κλήρου καὶ τοῦ λαοῦ ἦταν δύσκολη καὶ ἀβέβαιη. Ἐνδιαφέρουσες μαρτυρίες περὶ αὐτοῦ περιέχουν τὰ ἔργα καὶ οἱ ἐπιστολὲς τοῦ γνωστοῦ Ἑλληνα λογίου τοῦ τέλους τοῦ 18^{ου} αἰ. Ἀδαμαντίου Κοραῆ, ὁ ὁποῖος εἶχε τόσο ἀγανακτήσει ἀπὸ τὶς δυστυχίες πού προξενοῦσε στοὺς συμπατριῶτες του ὁ τουρκικὸς ζυγός, ὥστε ἀποφάσισε νὰ ἐγκαταλείψει τὴν πατρίδα του τὴ Σμύρνη (1772) καὶ νὰ ἐγκατασταθεῖ στὴ Δυτικὴ Εὐρώπη, ὅπου καὶ

ἔζησε μέχρι τὸν θάνατό του (1833). Μεταξὺ ἄλλων ὁ Κοραῆς ἀναφέρει στὴν αὐτοβιογραφία του ὅτι, ὅταν ὁ πατέρας του, πλούσιος ἔμπορος τῆς Σμύρνης, θέλησε νὰ προσκαλέσει τὸν γιό του, πού ζοῦσε στὸ Ἄμστερνταμ, νὰ ἐπισκεφεῖ γιὰ λίγο τὴν πατρίδα, τὸ γεγονός αὐτὸ τοῦ προκάλεσε μεγάλη κατάθλιψη. Μόνο στὴ σκέψη ὅτι θὰ ἔπρεπε πάλι νὰ ζήσει σὲ μία κοινωνία, πού διοικοῦσαν οἱ βάρβαροι Τούρκοι ἢ καρδιά του, ὅπως γράφει στὴν αὐτοβιογραφία του, ἔμοιαζε ἔτοιμη νὰ πεταχθεῖ ἀπὸ τὸ στήθος του. «Ἡ ἀπέχθεια πού ἔνιωθα ἀπὸ παιδί στὴν καρδιά μου γιὰ τοὺς Τούρκους», γράφει, «μετατράπηκε σὲ τυφλὸ μίσος ὅταν γνώρισα τὴν ἐλευθερία μιᾶς σύγχρονης κοινωνίας. Στὴ συνείδησή μου οἱ λέξεις Τούρκος καὶ ἄγριο θηρίο ἦταν συνώνυμες»²⁹. Σκοπὸς τῆς παραμονῆς τοῦ Κοραῆ στὸ ἐξωτερικὸ ἦταν ἡ μελέτη τῆς ἱατρικῆς. «Εἶχα ὑπόψη μου», γράφει, «μόνο δύο πράγματα: Νὰ ἐκμεταλλευθῶ κατάλληλα τὸν χρόνο καὶ νὰ μὴν βλέπω Τούρκους. Ἐὰν ὅμως τελικὰ ὑποχρεωθῶ νὰ τοὺς βλέπω, τότε, τουλάχιστον, θὰ ζήσω ἀνάμεσά τους ὡς ἱατρός, διότι αὐτὸς ὁ ἄγιος λαὸς χρειάζεται μόνο ἱατροῦς, ὥστε στὴ θέα τῶν ἱατρικῶν ἐργαλείων νὰ ἐμφανίζει κάποια ταπεινότητα»³⁰. Φτάνοντας τὸ 1779 στὴ Σμύρνη, ὁ Κοραῆς ἔγινε μάρτυρας τῆς ἀφόρητης καταστάσεως τῶν συμπατριωτῶν του ὑπὸ τὸν τουρκικὸ ζυγὸ. «Οἱ κοινωνικὲς δυστυχίες, μαζί μὲ τὶς προσωπικὲς μου», γράφει, «μετέτρεψαν τὸ συναίσθημα τοῦ μίσους ἐναντίον τῶν Τούρκων σὲ μία τόσο βαθιὰ μελαγχολία, πού φοβόμουν μήπως βρεθῶ σὲ κατάσταση παραφροσύνης. Καὶ ἡ λέξη παραφροσύνη δὲν ἀποτελεῖ ρητορικὴ ὑπερβολή. Ἀκόμη καὶ

26. Μακράϊος, 370-372· Blancard, *Les Mavroyéni*, Paris 1885, p. 498.

27. Μακράϊος, 373-374.

28. Αὐτόθι, 375.

29. Δ. Θερειανός, *Ἀδαμάντιος Κοραῆς*, τ. Α΄, Ἐν Τεργέστη 1889, σελ. 106.

30. Αὐτόθι.

σήμερα, ένθυμούμενος τήν τότε σύγχυση του νοῦ, καταλήγω στο συμπέρασμα ὅτι ἀναπόφευκτα θὰ ἔπρεπε νὰ εἶχα τρελαθεῖ. Τὰ τέσσερα ὀλόκληρα χρόνια, πού χρειάστηκε νὰ παραμείνω στή Σμύρνη, τὰ ἔζησα κλεισμένος στὸν ἑαυτό μου καὶ τελικά, μία ὥραία πρωία, κατέφυγα στὸ ἐξοχικό, κοντὰ στὴν πόλη, γιὰ νὰ μὴν βλέπω Τούρκους»³¹. Σὲ μία ἐπιστολὴ τοῦ 1788 πρὸς τὸν Σμυρναῖο πρωτοψάλτη Δημήτριο Κοραῆ, ἀναφερόμενος στὴν πρόοδο τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς τέχνης στὴν Εὐρώπη, γράφει: «Αὐτό, ἀγαπητέ μου, δὲν προκαλεῖ ἐδῶ ἔκπληξη σὲ κανένα. Μόνο στὸν Ἕλληνα, ὁ ὁποῖος γνωρίζει ὅτι σὲ δύο χιλιάδες χρόνια οἱ πρόγονοί του στὴν Ἀθήνα ἔφθασαν στὸ ἴδιο ἐπίπεδο (ἴσως δὲ καὶ μεγαλύτερο) σοφίας, ἢ ἔκπληξη συνδυάζεται μὲ τὴ θλίψη. Καὶ ὅταν ὁ Ἕλληνας ἀναλογιστεῖ ὅτι αὐτὰ τὰ μεγάλα ἐπιτεύγματα ἔχουν πλέον ἐξαφανιστεῖ ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα καὶ τὴ θέση τους κατέλαβαν ἀναρίθμητες συμφορές ὅτι ἐκεῖ πού στὸ παρελθὸν βασιλεύαν οἱ σοφότατοι νόμοι τοῦ Σόλωνα, σήμερα κυριαρχοῦν ἡ ἀμάθεια, ἡ ἀμαρτία, ἡ βία, τὸ ἔγκλημα, τὸ θράσος καὶ ἡ ἀγένεια· ὅτι ἀντὶ γιὰ τὸν Μιλτιάδη καὶ τὸν Θεμιστοκλῆ, οἱ ὁποῖοι ἀκόμα καὶ σήμερα συνεχίζουν νὰ ἐκπλήττουν τὴν Εὐρώπη, μᾶς διοικοῦν, ἀλλοίμονο!, ποῖοι; – οἱ χαμάληδες, οἱ καμηλιέρηδες ἢ τὰ βάρβαρα γερόντια, πού εἶναι χειρότερα ἀκόμα καὶ ἀπὸ τοὺς ἀπροκάλυπτους τυράννους, διότι ἀπὸ τοὺς τελευταίους, ὅπως ἀπὸ τοὺς λύκους, μπορεῖς νὰ προφυλαχθεῖς, ἐνῶ ἀπὸ αὐτοὺς, ντυμένους μὲ προβιὲς προβάτων, ποιὸς μπορεῖ νὰ ξεφύγει; Ὅταν, λέγω, ὁ δυστυχισμένος Ἕλληνας, βλέποντας τὸ παρόν, ἀναλογίζεται

τὸ παρελθόν, τότε, φίλε μου, ἢ θλίψη μετατρέπεται σὲ ὀργὴ καὶ ἀπελπισία»³². Ἐνοχοὶ γιὰ τὴ θλιβερὴ κατάσταση τῶν Ἑλλήνων εἶναι οἱ Τοῦρκοι. «Σταματῆστε τὴν τυραννία τῶν Τούρκων καὶ τὴν ὑπεροπτικὴ φιλαρχία τῶν κυβερνητῶν», γράφει στὴν ἴδια ἐπιστολὴ ὁ Κοραῆς, «καὶ οἱ Ρωμιοί, πολὺ γρήγορα, θὰ γίνουν τὸ ἴδιο μορφωμένοι ὅπως οἱ Εὐρωπαῖοι»³³. «Μπορεῖς νὰ φανταστεῖς», ἔγραφε ἀπὸ τὸ Παρίσι ὁ Κοραῆς στὸν πρωτοψάλτη Δημήτριο τὸ 1790, «ὅτι συχνὰ θρηνῶ, ὅταν σκέφτομαι ὅτι ἐγὼ αὐτοεξορίστηκα ἀπὸ τὴν πατρίδα μου, καὶ μάλιστα ἀπὸ ποῖα πατρίδα; Ἀπὸ τὸν παράδεισο, ὅπου ἔρεε μέλι καὶ γάλα, ἐὰν τὸ συγκρίνουμε μὲ τὰ ἀφιλόξενα μέρη ἐδῶ, ὅπου δέκα μῆνες βρέχει καὶ δύο ὁ καιρὸς εἶναι ἀσταθής. Θρηνῶ γιὰ τὴ δυστυχία τοῦ λαοῦ μου, θρηνῶ γιὰ τὴν ἀμάθεια πού κυρίευσε ἐμᾶς, τοὺς ἀπόγονους τῶν ἐκπληκτικῶν καὶ πραγματικῶν σοφῶν καὶ εὐφυῶν Ἑλλήνων»³⁴. «Ὁ δυστυχισμένος Ἕλληνας», ἔγραφε ὁ Κοραῆς τὸ ἴδιο ἔτος, «σὲ τί θλιβερὴ κατάσταση εὐρισκόσαστε! Ποῖα δυστυχία μπορεῖ νὰ εἶναι μεγαλύτερη ἀπὸ αὐτή; Ἐμεῖς, οἱ ἀπόγονοι τοῦ Μιλτιάδη καὶ τοῦ Θεμιστοκλῆ, πού μόνο μὲ τὸ ἄκουσμα τοῦ ὀνόματός τους ἔτρεμαν οἱ ἄρχοντες τῆς γῆς, φτάσαμε σὲ αὐτὸν τὸν ἐξευτελισμὸ νὰ σκύβουμε χωρὶς ἀντιρρήσεις τὸ κεφάλι μας σὲ ἀνθρωπίσκους, οἱ ὁποῖοι, ἐὰν ὁ λαὸς μας διατηροῦσε τὴν ἀρχαία του δόξα, θὰ ἐργάζονταν εἴτε ὡς χαμάληδες, εἴτε ὡς μικρέμποροι. Ἐὰν δὲν ἦσαν παντρεμένος, φίλε μου, θὰ σὲ συμβούλευα νὰ ἐγκαταλείψεις τὴ Σμύρνη... καὶ αὐτὸ θὰ ἦταν τὸ καλύτερο. Ὅμως ἐφόσον εἶσαι δέσμιος, τότε νὰ ὑπομένεις χάρι τῆς ἀγάπης γιὰ

31. Σὲ μία ἀπὸ τὶς πυρκαγιὲς τῆς Σμύρνης, καταστράφηκε ἡ κατοικία τῶν γονέων τοῦ Κοραῆ.

32. Ἀδαμάντιος Κοραῆς, *Ἐπιστολαὶ ἐκδιδόμεναι ἐπιμελείᾳ Νικολάου Δαμαλά*, τόμ. Α', σελ. 123. Ἐν Ἀθήναις 1885.

33. Κοραῆς, *Ἐπιστολαί*, Α', 125.

34. Αὐτόθι, 160.

τὰ παιδιά σου καὶ ὁ Κύριος θὰ στρέψει ἐπάνω σου τὸν ἐλεήμονα ὀφθαλμὸ Του»³⁵.

Σύμφωνα μὲ τὸν Κοραῆ, οἱ Τοῦρκοι ἀποτελοῦν τοὺς πλέον μισητοὺς ἐχθροὺς τῶν Ἑλλήνων. Τοὺς ἀφαίρεσαν ὄχι μόνο τὴ σωματικὴ ἐλευθερία, ἀλλὰ καὶ τὴν ἠθικὴ: Διέφθειραν τὶς ψυχές τους, ἔκαψαν τὶς συνειδήσεις τους, στραγγάλισαν κάθε τι τὸ ἀνθρώπινο καὶ τοὺς ὀδήγησαν σὲ μία βαθιὰ πνευματικὴ πτώση. Σὲ μία ἀπὸ τὶς ἐπιστολές του ὁ Κοραῆς ἀναφέρει εὐθέως ὅτι οἱ Τοῦρκοι διέφθειραν τοὺς Ἕλληνες. «Ἡ ἀνομία τῶν ἐξουσιαστῶν», συνεχίζει αὐτός, «εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα τὸ ὅτι ἐμεῖς παύσαμε νὰ διακρίνουμε τὸ δίκαιο ἀπὸ τὸ ἄδικο»³⁶. «Ὅλους ἐμᾶς», συνεχίζει σὲ ἄλλο σημεῖο, «μᾶς βεβήλωσε ὁ ἄτιμος λαὸς τῶν μουσουλμάνων καὶ φύτεψε στὶς ψυχές μας τὸ δηλητηριῶδες φυτὸ τῆς φιλαρχίας καὶ τοῦ δεσποτισμοῦ»³⁷. Κάτω ἀπὸ τὴν ἐπίδραση τῆς τουρκικῆς δουλείας ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα ἔγινε βαρβαρική, ἐνῶ τὰ ἦθη καὶ τὰ ἔθιμα ἐκτραχύνθηκαν³⁸. Οἱ Τοῦρκοι εἶναι διδάσκαλοι ἄνομοι, τὰ σχολεῖα τους ἄτακτα, οἱ ἐπιστῆμες τους δηλητήριο³⁹. Τέτοια σχολεῖα δὲν θὰ ἔβγαζαν ποτὲ ἕναν Ἀριστείδη ἢ ἕναν Σωκράτη⁴⁰. Ἔτσι οἱ Ἕλληνες, ποὺ στὴν ἀρχαιότητα ἔλαμπαν σὲ ὅλους τοὺς τομεῖς, στὸ τέλος τοῦ 18^{ου} αἰ. ἀπογυμνώθηκαν

ἀπὸ τὰ περασμένα μεγαλεῖα⁴¹. Ὁ ὀργανισμὸς τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ μολύνθηκε ἀπὸ τὴν τουρκικὴ γάγγραινα⁴². Ἡ θανατηφόρα νόσος κατέλαβε ὅλη τὴν ἑλληνικὴ κοινωνία⁴³. Οἱ Ἕλληνες ἦταν δυστυχισμένοι, φτωχοί, ἄθλιοι⁴⁴, εὐρίσκονταν σὲ ἕναν πνευματικὸ λήθαργο⁴⁵. Καὶ δὲν εἶναι παράξενο: Ἀφέντες καὶ νομοθέτες τοὺς ἦταν οἱ Τοῦρκοι, αὐτὰ τὰ ἄγρια θηρία, οἱ τύραννοι καὶ οἱ τίγρεις, ὅπως τοὺς χαρακτηρίζει ὁ Κοραῆς⁴⁶. «ὦ φτωχὴ Ἑλλάδα!», ἀναφωνοῦσε αὐτός, «ἀπὸ τὸν Δημοσθένη στοὺς Τούρκους;!... Ὅπως λέμε – ἀπ’ τ’ ἄλογα στὰ γαϊδούρια!»⁴⁷. Ὅμως ὅσο δύσκολη καὶ ἐὰν ἦταν ἡ κατάσταση τῶν Ἑλλήνων ἀπὸ τὸν τουρκικὸ ζυγὸ, ὅσο καταπιεσμένη καὶ ἐὰν ἦταν ἡ πολιτικὴ καὶ πνευματικὴ τους αὐτοσυνείδηση, δὲν εἶχαν ἀκόμα καταστραφεῖ ὀλοκληρωτικά. Εἶχαν διατηρήσει δυνάμεις γιὰ νὰ ἀναγεννηθοῦν καὶ ἡ ἐθνικὴ τους ἀνάσταση ἀναπόφευκτα θὰ ἐρχόταν⁴⁸.

Ἡ περιγραφή τῆς θέσεως τῶν χριστιανῶν ὑπὸ τὸν τουρκικὸ ζυγὸ στὸ τέλος τοῦ 18^{ου} αἰ., ποὺ τόσο γλαφυρὰ παρουσιάζει ὁ Κοραῆς, ἐπιβεβαιώνεται καὶ ἀπὸ ἄλλες τοπικὲς πηγές. Ἔτσι, κάποιες ἰδιαιτερότητες περιλαμβάνονται στὸν βίο τοῦ Ἁγίου νεομάρτυρα Ἐμμανουήλ. Γεννήθηκε στὴν Κρήτη σὲ χριστιανικὴ οἰκο-

35. Αὐτόθι, 166.

36. Κοραῆς, *Ἐπιστολαί*, Γ΄, 130· πρβλ. σελ. 689.

37. Αὐτόθι, 172.

38. Αὐτόθι, 868.

39. Αὐτόθι, 911.

40. Αὐτόθι, 202.

41. Αὐτόθι, Α΄, 69.

42. Αὐτόθι, Β΄, 642.

43. Αὐτόθι, Γ΄, 10.

44. Αὐτόθι, Α΄, 174, Γ΄, 567, 711.

45. Αὐτόθι, Β΄, 755· πρβλ. 372.

46. Αὐτόθι, Γ΄, 204, 333, 473, 481, 889.

47. Αὐτόθι, 272.

48. Αὐτόθι, Γ΄, 10.

γένεια. Σὲ μικρὴ ἡλικία αἰχμαλωτίστηκε ἀπὸ τοὺς Τούρκους, κατὰ τὴν κρητικὴ ἐπανάσταση, καὶ ἐξιλαμίστηκε διὰ τῆς βίας. Κατόρθωσε νὰ διαφύγει στὴ Μύκονο, ὅπου καὶ ἀποκάλυψε ὅτι εἶναι χριστιανός, παντρεύτηκε καὶ ἀπέκτησε ἑξὶ παιδιά. Συνέβη ἡ σύζυγός του νὰ χάσει τὴν τιμὴ της μὲ ἄλλον ἄνδρα. Τότε ὁ Ἐμμανουήλ, χωρὶς νὰ τῆς κάνει κακό, τὴν ἄφησε καὶ μετακόμισε μὲ τὰ παιδιά σὲ ἄλλο σπίτι. Ὅμως ὁ ἀδελφὸς τῆς γυναίκας του, ἄνθρωπος κακὸς καὶ δύστροπος, θέλησε νὰ τὸν ἐκδικηθεῖ γιὰ τὴν ἀδελφὴ του. Κάποτε ὁ Ἐμμανουήλ μετέφερε μὲ πλοῖο ξυλεία ἀπὸ τὴ Σάμο στὴ Μύκονο. Στὸν δρόμο συνάντησαν ἕνα τουρκικὸ πολεμικὸ πλοῖο, τὸ ὁποῖο φύλαγε τὶς ἀκτὲς τοῦ Ἀρχιπελάγους ἀπὸ τὶς ἐπιθέσεις τῶν πειρατῶν. Σύμφωνα μὲ τοὺς κανονισμοὺς ἔδωσε στὸ πολεμικὸ γιὰ τὸν ἔλεγχο τοῦ φορτίου. Δυστυχῶς γιὰ τὸν Ἐμμανουήλ, στὸ τουρκικὸ πλοῖο ὑπηρετοῦσε καὶ ὁ ἀδελφὸς τῆς συζύγου του. Βλέποντας τὸν Ἐμμανουήλ φώναξε στὸν καπετάνιο ὅτι ὁ ἄνθρωπος αὐτὸς ἦταν κάποτε μουσουλμάνος, ἀλλὰ τώρα ἔχει ἀσπαστεῖ τὴ χριστιανικὴ πίστη. Αὐτὴ καὶ μόνον ἡ δήλωση ἦταν ἀρκετὴ γιὰ τὸν καπετάνιο γιὰ νὰ ἀρχίσει τὴν ἀνάκριση τοῦ Ἐμμανουήλ, ὁ ὁποῖος ὁμολόγησε θαρραλέα ὅτι γεννήθηκε χριστιανὸς καὶ ὅτι ἀπάστηκε τὸ Ἰσλὰμ χωρὶς τὴ θέλησή του. Ἡ ἀπάντηση τοῦ Ἐμμανουήλ ἐξόργισε τὸν μουσουλμάνο. Τὸν παρέδωσε στοὺς στρατιῶτες του γιὰ νὰ τὸν βασανίσουν, οἱ ὁποῖοι τυραννοῦσαν τὸν ἀθῶο χριστιανὸ γιὰ πολλὰς ἡμέρες, ἕως ὅτου τὸ πλοῖο ἔφθασε στὴ Χίο ὅπου εὐρισκόταν ὁ Τούρκος ναύαρχος μὲ τὸν τουρκικὸ στόλο. Ὁ δυστυχὴς ἀπευθύνθηκε σὲ ἕναν χριστιανὸ ἀπὸ τὴν Ὑδρα, παρακαλῶντας τον νὰ καλέσει ἕναν ἱερέα. Ὅμως οἱ κληρικοὶ δὲν τολμοῦσαν νὰ ἀνέβουν στὸ πλοῖο φοβούμενοι τοὺς

Ἀγαρηνοὺς. Μόνον ἕνας κατάφερε νὰ τοῦ διαβιάσει λίγα λόγια παρηγορίας. Τὴν ἔρευνα τῆς ὑποθέσεως ἀνέλαβε ὁ ἴδιος ὁ Τούρκος ναύαρχος. Ἀφοῦ ἐξέτασε τὸν μάρτυρα καὶ βεβαιώθηκε ὅτι ἔχει κάνει περιτομὴ, ἐπομένως ἔπρεπε νὰ εἶναι μουσουλμάνος, ὁ ναύαρχος διέταξε νὰ ἀποκεφαλιστεῖ ἀμέσως. Κατέβασαν τὸν μάρτυρα ἀπὸ τὸ πλοῖο καὶ τὸν ἀποκεφάλισαν (15 Μαρτίου 1792). Ὅταν οἱ Τούρκοι ἔμαθαν ὅτι οἱ χριστιανοὶ ἄρχισαν νὰ ὑμνοῦν τὰ πάθη του, πέταξαν ἀλαλάζοντας τὸ σῶμα καὶ τὴν κεφαλὴ του στὴ θάλασσα⁴⁹. Ἐνδιαφέροντα στοιχεῖα περιέχονται καὶ στὴν αὐτοβιογραφία τοῦ Ἐπισκόπου Σωφρονίου (1739-1810). Ὅταν ἦταν ἀκόμα λαϊκός, ὁ νεαρὸς Σωφρόνιος ἔφθασε στὴν Κωνσταντινούπολη γιὰ νὰ συγκεντρώσει τὰ χρέη τοῦ ἐκλιπόντος θεοῦ του. Χωρὶς νὰ τὸ γνωρίζει πλησίασε τὸ παλάτι τοῦ σουλτάνου καὶ παρ' ὀλίγο θὰ τὸν σκότωναν οἱ γενίτσαροι ἐὰν δὲν διέφευγε τρέχοντας. Στὴ συνέχεια Τούρκοι σοδομίτες τὸν συνέλαβαν, δῆθεν γιὰ νὰ ἐλέγξουν τὴν ἀπόδειξη πληρωμῆς τοῦ χαρατσίου. Χωρὶς καμία αἰτία θεώρησαν τὴν ἀπόδειξη ἄκυρη καὶ τὸν φυλάκισαν σὲ ἕνα ἀπόμερο κτήριο, ὅμως ὁ Σωφρόνιος κατάφερε γιὰ ἄλλη μία φορὰ νὰ ἀποφύγει τὸν κίνδυνο. Ἐντούτοις στὴ συνέχεια χρειάστηκε νὰ καταβάλει στὸν φοροεισπράκτορα ἐπιπλέον ἕνα μικρὸ ποσό, ἐὰν καὶ ἡ ἀπόδειξη ἐπιβεβαίωνε ὅτι εἶχε καταβάλει ὅλο τὸ ποσὸ τοῦ χαρατσίου. Βέβαια ὁ Σωφρόνιος στὴν Κωνσταντινούπολη δὲν ἔλαβε τὰ ὀφειλόμενα. Καὶ σὰν νὰ μὴν ἔφτανε αὐτό, τοῦ φόρτωσαν ὅλα τὰ χρέη τοῦ θεοῦ του. Ἔτσι, οἱ δανειστὲς τοῦ θεοῦ, συνοδευόμενοι ἀπὸ ἕναν Τούρκο δικαστὴ, ἐμφανίστηκαν στὴν κατοικία τοῦ Σωφρονίου (στὸ χωριὸ Κότελ κοντὰ στὴ Σούμλα). Ὅταν δὲν εὐρήκαν τίποτα, ἄρχισαν νὰ υποψιάζονται ὅτι αὐτὸς ἔκρυβε τὰ

49. Δουκάκης, Γ', 256-259.

πολύτιμα αντικείμενα. Τότε ο δικαστής διέταξε να τὸν χτυπήσουν στὶς πατούσες καὶ στὴ συνέχεια σιδηροδέσμιο τὸν κράτησαν τρεῖς ἡμέρες στὴ φυλακὴ. Τὸ 1762 ὁ Σωφρόνιος χειροτονήθηκε ἱερέας τοῦ χωριοῦ του. Αὐτὸ ὅμως δὲν βελτίωσε τὴ ζωὴ του. Ἰδιαίτερα ἐπικίνδυνη ἦταν ἡ κατάσταση τῶν ραγιαδῶν τὴν ἐποχὴ τῶν Ρωσοτουρκικῶν Πολέμων: Πολλοὶ ἀθῶοι χριστιανοὶ σκοτώθηκαν καὶ τὶς περιουσίες τους ἄρπαξαν οἱ Τούρκοι στρατιῶτες. Ἀλλὰ καὶ τὸν Σωφρόνιο δὲν ἄφηναν σὲ ἡσυχία οἱ Τούρκοι: Τὸν χτυποῦσαν ὅταν πῆγαινε στὸν ναὸ γιὰ τὴ λειτουργία, ἤθελαν ἀκόμα καὶ νὰ τὸν σκοτώσουν. Ὅταν ὁ Σωφρόνιος εὗρισκε καταλύματα γιὰ τοὺς στρατιῶτες στὰ σπίτια τῶν ἐνοριτῶν του, ἀντὶ γιὰ εὐγνωμοσύνη δεχόταν τὶς προσβολές τους. Ἐνας ἀπὸ τοὺς Τούρκους τὸν σημάδευε μὲ τὰ πιστόλια του· ἕνας ἄλλος ἔριξε τὸ ἀκόντιό του μὰ, εὐτυχῶς, ἀστόχησε, ἐνῶ κάποιος τρίτος λίγο ἔλειψε νὰ τοῦ ξεριζώσει τὸ γένι. Κάποτε κάλεσε τὸν Σωφρόνιο ὁ πασὰς Χασάν, ὁ ὁποῖος μὲ διαταγὴ τοῦ μεγάλου βεζύρη ἔπρεπε νὰ προφυλάξει τὸ χωριὸ Κότελ ἀπὸ τὰ διερχόμενα τουρκικὰ στρατεύματα. Ἐνας ἀπὸ τοὺς τσαούσηδες πῆγε νὰ ἀναφέρει στὸν πασὰ τὴν ἄφιξη τοῦ Σωφρονίου μαζί μὲ τέσσερις δημογέροντες τοῦ χωριοῦ. Ἄγνωστο γιατί, ὁ πασὰς ἔβαλε τὶς φωνές στὸν τσαούση, ὁ ὁποῖος κατέβηκε τρέχοντας τὶς σκάλες τοῦ σπιτιοῦ, ἐνῶ ὁ Σωφρόνιος καὶ ἡ συνοδεία του τὸ ἔβαλαν στὰ πόδια. Βλέποντας τὴ σκηνὴ ἀπὸ τὸ μπαλκόνι τοῦ σπιτιοῦ, ὁ πασὰς ἄρχισε νὰ φωνάζει: «Γιατὶ τρέχεις; Πιάστε τον καὶ φέρτε τον πίσω». Ὁ Σωφρόνιος ἦταν ἔντρομος. «Γιατὶ τρέχεις; Ποιὸς σὲ κυνηγáει;» ρώτησε ὁ πασὰς τὸν κληρικὸ ὅταν ἐμφανίστηκε μπροστὰ του. Ὁ Σωφρόνιος τοῦ ἔδωσε τὴν ἐξῆς χαρακτηριστικὴ ἀπάντηση: «Ἀφέντη, ἐμεῖς οἱ ραγιαδες φοβόμαστε τὰ πάντα ὅπως οἱ λαγοί. Ὅταν εἶδαμε τὸν τσαούση νὰ κατεβαίνει τρέχοντας τὶς σκάλες, φοβηθήκαμε καὶ τὸ βάλαμε στὰ πόδια γιὰ νὰ

σωθοῦμε». Ὁ πασὰς τὸν καθυσάχασε, λέγοντάς του ὅτι ἤθελε νὰ τὸν ρωτήσῃ σχετικά μὲ τὸν δρόμο. Τὴ δεκαετία τοῦ '80 στὰ περίχωρα τῆς Σούμλας καὶ τῆς Σιλίστριας συγκρούστηκαν δύο ἀγάδες, γεγονὸς ποὺ εἶχε ἐπιπτώσεις καὶ στοὺς χριστιανοὺς τῆς περιοχῆς. Ὁ Βεκὶρ πασὰς, ὁ ὁποῖος ἔφθασε στὴν περιοχὴ γιὰ νὰ καταπνίξει τὴν ἐξέγερση, ἀπαίτησε ἀπὸ τοὺς κατοικοὺς τοῦ χωριοῦ ποὺ ὑπηρετοῦσε ὁ Σωφρόνιος χρηματικὴ ἀποζημίωση ὕψους δέκα πουργκιῶν (5.000 πιάστρων). Ἐδωσε διορία γιὰ τὴ συλλογὴ τῶν χρημάτων τρεῖς ἡμέρες καὶ πῆρε γιὰ ὀμηροὺς τὸν Σωφρόνιο καὶ δύο κατοικοὺς. Ἡ διορία πέρασε χωρὶς νὰ δώσουν στὸν πασὰ τὰ χρήματα. Οἱ χριστιανοὶ ὀμηροὶ ἔκλαιγαν γοερὰ περιμένοντας τὸ μοιραῖο. Κάποια στιγμὴ ὁ πασὰς ζήτησε νὰ τοῦ φέρουν τὸν Σωφρόνιο. «Ἐγώ», γράφει αὐτός, «παρακαλοῦσα ταπεινὰ τὸν Θεὸ νὰ συγχωρέσῃ τὶς ἁμαρτίες μου, διότι πίστευα ὅτι ἤμουν ἤδη νεκρός». Κατὰ τὴν ἀκρόαση ὁ Σωφρόνιος ἄρχισε νὰ παρακαλεῖ τὸν Βεκὶρ νὰ παρατείνει τὴ διορία, διότι ὁ λαὸς δὲν εἶχε τὴ δυνατότητα νὰ πληρώσῃ τὴν ἀποζημίωση. «Γκιαούρη», φώναξε ὁ πασὰς, «ξεκουμπίσου γρήγορα καὶ γράψε στοὺς ἀπεσταλμένους νὰ ζητήσουν τὰ χρήματα ὄχι ἀπ' τοὺς ραγιαδες ἀλλὰ ἀπ' τοὺς ἐμπόρους καὶ τοὺς πλούσιους. Ἐὰν σὲ τρεῖς ἡμέρες δὲν φέρουν τὰ χρήματα... τότε θὰ σὰς πάρω τὰ κεφάλια καὶ θὰ ζητήσω τὸ διπλάσιο». Οἱ ὀμηροὶ κλείστηκαν πάλι στὴ φυλακὴ, ὅπου πέρασαν φοβερὰ βάρσανα καὶ σὰν πρόβατα περίμεναν τὴ σφαγὴ τους. Ἐπιτέλους τὰ χρήματα συγκεντρώθηκαν, ὅμως ἀπὸ τὶς κακουχίες ὁ Σωφρόνιος ἀρρώστησε βαριά. Στὴν ἐπαρχία του δὲν ὑπῆρχαν γιατροί, γι' αὐτὸ καὶ ἀναγκάστηκε νὰ καταφύγῃ στὴν Κωνσταντινούπολη. Τὴν ἐποχὴ τοῦ Ρωσοτουρκικοῦ Πολέμου τοῦ 1787-1791, ὁ Σωφρόνιος ἀναμείχθηκε σὲ μία δυσάρεστη ὑπόθεση ἐξαιτίας ἐνὸς ἀγά, ὁ ὁποῖος ἀπὸ τὴν ἀπληστία του πούλησε τὰ πρόβατα, ποὺ προ-

ορίζονταν για την τροφοδοσία του τουρκικού στρατού. Η ένοχη του Σωφρόνιου συνίστατο απλά στο ότι η πώληση πραγματοποιήθηκε κοντά στην κατοικία του, εάν και ο ίδιος δεν συμμετείχε στην αγοραπωλησία. Όμως και αυτοί που αγόρασαν τα πρόβατα και ο Σωφρόνιος κλήθηκαν στο δικαστήριο στην πόλη Σλίβεν, όπου και οδηγήθηκαν με τη συνοδεία στρατιωτών. «Ήταν 23 Ιουλίου (1790)», γράφει ο Σωφρόνιος, «και είχε καύσωνα, ο ήλιος έκαιγε σαν τή φωτιά. Μας έδεσαν πισθάγκωνα και μας οδήγησαν με τα πόδια. Περιπατούσαμε περίπου δύο ώρες κι ο καύσωνας μας είχε εξαντλήσει. Οί συνοδοί μας ήταν έφιπποι, έμεις με τα πόδια. Πώς μπορούσαμε να τους προλάβουμε! Ο Χατζή Βλάσιος (ο χριστιανός που είχε αγοράσει τα πρόβατα), ο μεγαλύτερος σε ηλικία από όλους μας, σωριάστηκε στο χώμα και πέθανε. Ένας από τους στρατιώτες θέλησε να ανεβάσει τους εξαντλημένους ταξιδιώτες στα άλογα και ζήτησε την άδεια από τον επικεφαλής της φρουράς. “Μήπως δεν έχεις όπλο”, του απάντησε. “Χτύπα τους για να προχωρούν κι εάν δεν μπορούν πάρε τους το κεφάλι και παράτα τους”». Στην ανάκριση ο Σωφρόνιος δήλωσε ότι δεν γνωρίζει τίποτα για την υπόθεση. «Δεν ξέρεις, ρουφιάνε», ούρλιαξε ο μποσταντζής πασάς Σερμπέζ Όγλου και έδωσε τη σχετική έντολή. Σώριασαν τον χριστιανό ιερέα μπρούμυτα στο χώμα, τρεις Τούρκοι κάθισαν επάνω του και άλλοι άρχισαν να τον κτυπούν στις γυμνές πατούσες. «Θεέ μου, με κτυπούσαν ανελήετα!», γράφει στην αυτοβιογραφία του ο άμοιρος. Αυτό όμως ήταν λίγο. Έξαγριωμένος ο μποσταντζής πασάς διέταξε να κρεμάσουν τον Σωφρόνιο όταν αυτός, εφόσον δεν ήξερε τίποτα, αρνήθηκε να αποκαλύψει κάποια στοιχεία για την υπόθεση. «Ο μποσταντζής», γράφει ο Σωφρόνιος, «άρχισε να με σέρνει για να με κρεμάσουν. Αντιστεκόμουν, και αυτοί με τραβούσαν. Τα ένδύματά μου τα ξέσκισαν και

εγώ ξέχασα τα κτυπήματα και τον πόνο». Στο σημείο αυτό επενέβησαν κάποιοι άλλοι Τούρκοι και έσωσαν τον δύσμοιρο ιερέα από την άγχονη. Στη συνέχεια πλήρωσε την υπόθεση με φυλακή και πρόστιμο, ένα μέρος του οποίου, ως σημειώσουμε, το επέστρεψε ο μποσταντζής κατόπιν ειδικής αποφάσεως των τοπικών ανώτατων αρχών. Όμως ο μποσταντζής δεν μπορούσε με κανένα τρόπο αυτό να το συγχωρήσει στον Σωφρόνιο. Τον επόμενο χρόνο, όταν ο Σωφρόνιος μετατέθηκε στη Μητρόπολη Άγκιάλου, για μεγάλη του άτυχία και ο Σερμπέζ Όγλου διορίστηκε στην ίδια περιοχή μποσταντζής. Δεν άφησε σε ήσυχία τον χριστιανό ιερέα και χωρίς λόγο διέταξε να τον συλλάβουν και να τον ρίξουν στη φυλακή. «Τέσσερις από εμάς», γράφει ο Σωφρόνιος, «ήμασταν δεμένοι σε μία τόσο κοντή αλυσίδα, που ήταν αδύνατο να κοιμηθούμε όλοι μαζί ταυτόχρονα: Όταν δύο ήταν ξαπλωμένοι οι άλλοι παρέμεναν όρθιοι. Δεν επέτρεψαν σε κανένα χριστιανό να μας επισκεφτεί. Εγώ αισθανόμουν σαν ταύρος που περιμένει να τον οδηγήσουν στο σφαγείο». Μόνο χάρη στην επέμβαση των χριστιανών ενώπιον του μποσταντζή και της μητέρας του, ο Σωφρόνιος κατάφερε να αποφύγει τον θάνατο. Σύντομα συνέβη ένα τρομερότερο γεγονός. Ζούσε στην ένορία του ένας Τάταρος πρίγκιπας, ο Άχμέτ Γκιρέι, ο οποίος θέλησε να παντρευτεί μία νεαρή χριστιανή κοπέλα. Πέντε ολόκληρα χρόνια παραμόνευε το θύμα του, αλλά δεν μπορούσε να την παντρευτεί, διότι συνάντησε την αντίδραση και της πρώτης του μουσουλμάνας συζύγου και των χριστιανών. Έτσι ο Τάταρος δεν επέτρεπε στην κοπέλα να παντρευτεί άλλον. Κάποτε κάλεσαν τον Σωφρόνιο στο χωριό Καρναμπάτ για να τελέσει έναν γάμο. Η νύφη ήταν η κοπέλα που πολιορκούσε ο Άχμέτ Γκιρέι. Διαβεβαίωσαν τον ιερέα ότι δήθεν ο Γκιρέι είχε επιτρέψει τον γάμο, έτσι αυτός την πάντρεψε με έναν χρι-

στιανό. Πέρασαν τρεῖς ἡμέρες καὶ ὁ Γκιρέι ἄρχισε νὰ ψάχνει τὸν πατέρα τῆς κοπέλας γιὰ νὰ τὸν σκοτώσει. Ὁ πατέρας δραπέτευσε, ὁ Γκιρέι συνέλαβε τὸν ἀδελφό του, τὸν κτύπησε ἄγρια καὶ τοῦ ἐπέβαλε πρόστιμο. Φόβος κυρίευσε τὸν Σωφρόνιο. Ὁ Γκιρέι τὸν παρέσυρε μὲ πανουργία στὰ χωράφια καὶ ἐδῶ συνέβη ἡ ἐξῆς ἐξοργιστικὴ σκηνή: Ἀκούγοντας τὴν ἀπάντηση τοῦ Σωφρόνιου ὅτι ἦταν αὐτός, ὁ ὁποῖος ἐν ἀγνοίᾳ του πάντρεψε τὴ χριστιανὴ πού ἄρεσε στὸν Γκιρέι μὲ τὸν ἐκλεκτό της, ὁ Γκιρέι ἔβγαλε ἀμέσως τὸ ὄπλο του καὶ κτύπησε τὸν Σωφρόνιο δύο φορές στοὺς ὤμους μὲ τὸν ὑπόκοπανο. Στὴ συνέχεια τὸν σημάδεψε μὲ τὸ πιστόλι, ὅμως ὁ Σωφρόνιος πρόλαβε καὶ τοῦ τὸ ἄρπαξε. Τότε ὁ Γκιρέι φώναξε στὸν ὑπηρέτη του: «Φέρε μου γρήγορα σχοινί, θὰ τὸν κρεμάσουμε τὸν ρουφιάνο!» Ὁ ὑπηρέτης ἔβγαλε τὸ χαλινάρι ἀπὸ τὸ ἄλογο, τὸ πέρασε στὸν λαιμὸ τοῦ Σωφρόνιου, ἀνέβηκε στὸ δένδρο καὶ ἄρχισε νὰ τραβᾶει τὸν ἱερέα πρὸς τὰ ἐπάνω. Ὅμως ἐπειδὴ τὰ χέρια τοῦ Σωφρόνιου ἦταν ἐλεύθερα ἄρχισε νὰ τραβᾶει τὸ χαλινάρι πρὸς τὰ κάτω καὶ ταυτόχρονα παρακαλοῦσε τὸν Γκιρέι νὰ τὸν λυπηθεῖ. Βλέποντας αὐτὸς ὅτι τὸ σχέδιό του δὲν εἶχε ἐπιτυχία, σημάδεψε μὲ τὸ ὄπλο τὸν ὑπηρέτη του καὶ τοῦ φώναξε: «Γιατὶ δὲν τραβᾶς τὸ σχοινί; Τώρα θὰ σὲ ρίξω κάτω ἀπ' τὸ δένδρο!» Ὁ ὑπηρέτης ἄρχισε νὰ τραβᾶει τὸ σχοινὶ πρὸς τὰ πάνω καὶ ὁ ἱερέας πρὸς τὰ κάτω. Τελικὰ ἀποφάσισαν νὰ ὀδηγήσουν τὸν Σωφρόνιο στὸ διπλανὸ χωριὸ καὶ ἐκεῖ νὰ τὸν κρεμάσουν. Τὸν τραβοῦσαν ἀπ' τὸ χαλινάρι, σφίγγοντας τὸν λαιμὸ τοῦ δυστυχισμένου. Ὁ Γκιρέι προχωροῦσε πίσω ἀπὸ τὸν Σωφρόνιο καὶ ἔλεγε: «Ἐὰν δὲν τὸ κάνω ἐγώ, τότε ποιὸς ἄλλος μπορεῖ νὰ σὲ θανατώσει; Θὰ σὲ μάθω ἐγὼ πῶς νὰ παντρεύεις τὴ γυναῖκα μου μὲ τὸν γκιαού-

ρη». Στὸν δρόμο λίγο ἔλειψε νὰ πνίξουν τὸν Σωφρόνιο μὲ τὸ χαλινάρι, ὁ ὁποῖος εἶχε ἤδη ἀποχαιρετίσει τὴ ζωὴ. Κοντὰ στὸ χωριὸ ὁ Γκιρέι σημάδεψε τὸν ἱερέα μὲ τὸ ὄπλο του καὶ εἶπε: «Γκιαούρη, πέρασε γρήγορα στὴν πίστη μας διαφορετικὰ θὰ σὲ στείλω ἀμέσως στὸν ἄλλο κόσμο». Ὁ δυστυχὴς ἀφέθηκε ἐλεύθερος μόνο ὅταν ὀρκίστηκε ὅτι θὰ χωρίσει τὸ χριστιανικὸ ζευγάρι πού εἶχε παντρεύσει. Τὸ 1794 ὁ Σωφρόνιος χειροτονήθηκε ἐπίσκοπος Βράτσα, ὅμως τὰ βάσανα καὶ οἱ περιπέτειές του δὲν σταμάτησαν⁵⁰.

Θλιβερὴ καὶ βαριὰ ἐντύπωση προκαλεῖ ἡ ἐξομολόγηση τοῦ χριστιανοῦ κληρικοῦ. Χωρὶς νὰ ἔχει ὑποπέσει σὲ κάποιο προσωπικὸ παράπτωμα, μόνο λόγῳ τῆς κοινωνικῆς του θέσεως, ἡ ὁποία θὰ ἔπρεπε νὰ τὸν ἀνυψώσει καὶ ἐνώπιον τῶν ἴδιων τῶν μουσουλμάνων, ὑπέφερε τόσα βάσανα πού συναντοῦμε μόνο σὲ ἓνα ἄγριο, παράνομο καὶ βάρβαρο περιβάλλον, ἀπαλλαγμένο ἀπὸ κάθε ἠθικὴ ἀρχή. Γιὰ τοὺς φανατισμένους μουσουλμάνους ὁ χριστιανὸς ἱερέας ἦταν μόνο ἓνας γκιαούρης καὶ ὅλοι οἱ χριστιανοὶ μόνο ραγιαδες. Ἦταν ὑποχρεωμένοι νὰ ἐκπληρώνουν τὶς ἐπιθυμίες τους καὶ νὰ ὑπηρετοῦν τοὺς «πιστοὺς», ζοῦσαν μόνο γιὰ νὰ ἱκανοποιοῦν τὰ σκληρὰ τους ἔνστικτα, χωρὶς δικαιώματα, ἐλευθερίες καὶ ἀνθρώπινη ἀξιοπρέπεια, ἔτοιμοι κάθε στιγμή νὰ ὑποστοῦν βασανιστήρια καὶ ἐκτελέσεις. Οὔτε ἡ ἰδιοκτησία, οὔτε ἡ τιμὴ, οὔτε ἀκόμα καὶ ἡ ἴδια ἡ ζωὴ δὲν ἀνήκε στοὺς γκιαούρηδες: Ὅλα αὐτὰ τὰ ἐξουσίαζε μία παράλογη δύναμη, τὴν ὁποία διαχειρίζονταν ἄξεστοι καὶ ἄγριοι βάρβαροι. Οἱ αὐθαιρεσίες καὶ οἱ διώξεις ἦταν πάνω ἀπὸ ὅλα. Δὲν περίμεναν προστασία ἀπὸ κανένα, δὲν εἶχαν καμία ἐλπίδα γιὰ ἀλλαγὴ τοῦ καθεστῶτος καὶ τῶν τρόπων τῶν ἀπάνθρωπων βα-

50. "Zhizn i stradanija greshnago Sofronija", *Slavianskij Sbornik*, II, prilozhenija, str. 5-15. Spb 1877.

σανιστών τους. Ήταν, πράγματι, φοβερή και άβάστακτη ή κατάσταση του χριστιανικού πληθυσμού της τουρκικής αυτοκρατορίας, κλήρου και λαού, την περίοδο που εξετάζουμε. Μία ζωντανή εικόνα των βασάνων του μᾶς παρουσιάζει και η αυτοβιογραφία του Σωφρονίου. Όλες αυτές οι δυστυχίες πλημμύριζαν με στεναγμούς ολόκληρη σχεδόν την αυτοκρατορία, ιδιαίτερα στις απομακρυσμένες και απομονωμένες περιοχές, μακριά από τα κυβερνητικά κέντρα και την πρωτεύουσα. Άλλα και στην ίδια την Κωνσταντινούπολη, όπως μᾶς υποδεικνύουν τα παρακάτω στοιχεία, η κατάσταση δὲν ἦταν καλύτερη. Στην ταβέρνα του Παναγιώτη, που εύρισκόταν στην περιοχή του Καράκιοϊ στον Γαλατᾶ, δούλευε στο ταμείο ἕνας νέος, ὄμορφος χριστιανός, ὁ Δημήτριος. Οἱ μουσουλμάνοι πελάτες τῆς ταβέρνας, βλέποντας τὰ φυσικά και ἠθικά χαρίσματα τοῦ Δημητρίου, θέλησαν νὰ τὸν κάνουν Τοῦρκο ἀλλὰ χωρὶς ἐπιτυχία. Κάποτε ἄρχισαν στὴν ταβέρνα ἕναν καυγά, στὴ διάρκεια τοῦ ὁποῦ κάποιος τραυματίστηκε ἀπὸ μαχαίρι. Ὁ Δημήτριος, ὅπως ὄριζαν καὶ τὰ καθήκοντά του, τοὺς χώρισε καὶ στὴ συνέχεια τοὺς ἔβγαλε ἔξω ἀπὸ τὴν ταβέρνα. Τὴν ἐπόμενη ἡμέρα οἱ κακοῦργοι ὀδήγησαν τὸν τραυματία στὸν καϊμακάμη, καταθέτοντας ψέματα ὅτι ὁ Δημήτριος ἦταν αὐτὸς πὸν τραυμάτισε καὶ γι' αὐτό, σύμφωνα μὲ τὸν μουσουλμανικὸ νόμο, ἔπρεπε ἢ νὰ πληρώσει τὸ αἷμα μὲ αἷμα ἢ νὰ ἀσπαστεῖ τὸ Ἰσλάμ. Στὸ δικαστήριο ὁ Δημήτριος περιέγραψε λεπτομερῶς τὸ ἐπεισόδιο, δὲν παρέδεχθη τὴν ἐνοχὴ του γιὰ τὸ ἔγκλημα πὸν κατηγοροῦσαν καὶ ἀρνήθηκε νὰ προδώσει τὴν πίστη τῶν προγόνων του. Τρεῖς φορές τοῦ πρότειναν νὰ ἐξισλαμιστεῖ, μὰ καὶ τὶς τρεῖς

ἀρνήθηκε. Τότε τὸν παρέδωσαν στοὺς Τούρκους ἐχθροὺς του, οἱ ὁποῖοι τὸν ἀποκεφάλισαν (27 Ἰανουαρίου 1784) καὶ πούλησαν τὸ σῶμα του στοὺς χριστιανούς. Μετὰ ἀπὸ τρεῖς μῆνες οἱ μουσουλμάνοι, ἀπὸ τὸ μίσος τους γιὰ τοὺς χριστιανούς καὶ ιδιαίτερα γιὰ τὸν νεομάρτυρα Δημήτριο, σκότωσαν καὶ τὸν ἰδιοκτήτη τῆς ταβέρνας, τὸν Παναγιώτη, ὅταν αὐτὸς ἔβγαινε ἀπὸ τὸ σπίτι του νωρὶς τὸ πρωί⁵¹. Περίπου τὴν ἴδια περίοδο ἐμαρτύρησε στὴν Κωνσταντινούπολη ὁ νεομάρτυρας Ἰωάννης, ὁ ὁποῖος, θέλοντας νὰ ἐξιλεωθεῖ γιὰ τὴν ἁμαρτία πὸν διέπραξε στὴν ἐφηβεία (ἀπαρνήθηκε τὴν πίστη του), ταξίδευσε ἀπὸ τὸν Ἄθω στὴν Κωνσταντινούπολη, φόρεσε ἕνα κόκκινο φέσι καὶ κόκκινες μπότες, καὶ μὲ αὐτὴ τὴν τουρκικὴ ἐνδυμασία κατευθύνθηκε στὸ τζαμί τῆς Ἁγίας Σοφίας καὶ ἄρχισε νὰ κάνει τὸν σταυρό του. Οἱ ἐξαγριωμένοι Τοῦρκοι τὸν ἔβγαλαν στὸ προαύλιο τοῦ τζαμιοῦ καὶ τὸν σκότωσαν⁵².

Τὰ στοιχεῖα πὸν παρουσιάσαμε γιὰ τὴ θλιβερὴ κατάσταση τοῦ κλήρου καὶ τοῦ λαοῦ τῆς Ἐκκλησίας Κωνσταντινουπόλεως κατὰ τὸν 18^ο αἰ. καὶ τὰ ὁποῖα δανειστήκαμε ἀπὸ τοπικὲς ἑλληνικὲς πηγές, ἐπιβεβαιώνονται καὶ ἀπὸ μαρτυρίες ξένων συγγραφέων, οἱ ὁποῖοι εἶχαν τὴ δυνατότητα τῆς ἄμεσης γνωριμίας μὲ τὴν καθημερινὴ ζωὴ τοῦ χριστιανικοῦ πληθυσμοῦ τῆς Τουρκίας εἴτε στὴ διάρκεια τῶν περιηγήσεών τους στὴν Ἀνατολή, εἴτε τὴν περίοδο τῆς παρατεταμένης θητείας τους στὴν περιοχή. Ἔτσι, ὁ Ἄγγλος πρόξενος Ἔτον, ὁ ὁποῖος ἔζησε ἕνα μεγάλο διάστημα στὴν Τουρκία, περιγράφει μὲ μελανὰ χρώματα τὴν κατάσταση τοῦ κράτους καὶ ιδιαίτερα τοῦ χριστιανικοῦ πληθυσμοῦ. Γιὰ τὴ σωστὴ ἐκτίμη-

51. Δουκάκης, Α', 605-606.

52. Δουκάκης, Γ', 89 (περίπου 5 Μαρτίου).

ση τῆς καταστάσεως στὴν Τουρκία, γράφει, δὲν ἀρκεῖ νὰ γνωρίσουμε μόνο τὴν πρωτεύουσα. Βεβαίως ἐδῶ εὐρίσκεται τὸ κέντρο τῆς διοικήσεως καὶ τῆς ἐξωτερικῆς εὐημερίας, ἐδῶ τὰ πάντα διοικεῖ ἓνα χέρι, τὸ ὁποῖο περιορίζει τὶς ἐπιμέρους αὐθαιρεσίες. Ὅμως ὁ τύραννος, βυθισμένος στὴν κατάσταση τῆς καταστροφικῆς ἀναισθησίας, δὲν ἀντιλαμβάνεται ἐκεῖνα τὰ ἐγκλήματα ποὺ διαπράττουν ἐξ ὀνόματός του οἱ ἀξιωματοῦχοι στὴ μικρότερη ἀπὸ αὐτὸν ἀπόσταση. Καὶ δὲν γνωρίζει καθόλου τὴν καταπίεση, ἀπὸ τὴν ὁποία ὑποφέρουν οἱ ὑπήκοοί του, διότι οἱ κραυγὲς φρίκης δὲν φτάνουν στ’ αὐτιά του. Παραμένει ἤρεμος μέσα στὴ θύελλα καὶ ἀφυπνίζεται ἀπὸ τὸν λήθαργο μόνο ὅταν οἱ ἐξεγέρσεις ἀπειλοῦν τὴν ἄφρονη κεφαλή του. Οἱ Ἕλληνες, παρὰ τὸ τολέντο τους, δὲν κατάφεραν νὰ ἐκπολιτίσουν τοὺς Τούρκους, ὅπως συνέβη στὴν ἀρχαιότητα ἀπὸ τὴν ἐπαφὴ τῶν Ἑλλήνων μὲ ἄλλους λαούς, διότι νικητὲς ἦταν οἱ Τοῦρκοι. Εἶναι ἀδύνατο νὰ περιγράψουμε τὴν παραφροσύνη καὶ τὴν ἀγριότητα αὐτῶν τῶν βαρβάρων. Ἡ κάθε λάμψη τοῦ πνεύματος τοὺς τυφλώνει, καθιστῶντας τοὺς ἀνίκανους νὰ αἰσθανθοῦν ἀκόμα καὶ τὴν πιὸ μικρὴ σπίθα τοῦ πνευματικοῦ φωτός. Σήμερα μποροῦμε νὰ παρατηρήσουμε μὲ πόση ἀγριότητα συμπεριφέρονται στὰ ἔργα τέχνης. Πῶς αὐτοί, θεωρῶντας τοὺς καλλιτέχνες δαίμονες, καταστρέφουν τὰ μαρμάρινα γλυπτὰ γιὰ νὰ παρασκευάσουν ἀσβέστη καὶ χρώματα, μὲ τὰ ὁποῖα καλύπτουν τοὺς τοίχους τῶν σπιτιῶν τους, ποὺ χτίστηκαν χωρὶς τὴν παραμικρὴ ἀντίληψη τῆς ἀρχιτεκτονικῆς. Στὴν Τουρκία βιώνουν ἡ ζετσιπωσιά, ὁ δεσποτισμὸς, οἱ προκαταλήψεις καὶ ὁ αἰσχροτέρος ὕλισμὸς. Ὁ ἄγριος Τοῦρκος ὥρμησε μὲ παραφροσύνη σὲ αὐτὴ τὴ θαυμάσια χώρα καὶ, ὅταν τὴν ὑποδούλωσε, ἄρχισε νὰ τὴν ἐρημώνει καὶ νὰ ἐξοντώνει ἀνελέητα, χωρὶς τύψεις, τοὺς ἀνυπεράσπιστους κατοί-

κους τῆς. Ἐνα ἀπὸ τὰ πλέον θαυμάσια μέρη τοῦ κόσμου μετατράπηκε σὲ ἔρημο. Ἐνα μέρος τῆς τὸ κατοικοῦν ἄγρια θηρία, τὸ ἄλλο τὸ κατέχουν ἀκόμα πιὸ ἄγριοι ἄνθρωποι. Καὶ ὅσο οἱ ντόπιοι, δειλοὶ σὰν τοὺς λαγούς, ὅπως τοὺς ὀνομάζουν εἰρωνικὰ οἱ Τοῦρκοι, κρύβονται σὲ μέρη ἀπόμερα, αὐτὰ τὰ αἰμοβόρα θηρία ἐξάπλωθηκαν σὲ μία τεράστια περιοχὴ. Ἡ τουρκικὴ τυραννία, ὡς Ἄρπυιαι, οἱ ὁποῖες κατέστρεφαν ὅ,τι ἄγγιζαν, κατέστρεψε καὶ ἐξόντωσε, ἀπὸ ἠθικῆς καὶ κοινωνικῆς ἀπόψεως, τόσο τὶς πνευματικὲς δυνάμεις τῶν ὑποταγμένων λαῶν, ὅσο καὶ τὴν ὁμορφιὰ τῆς περιοχῆς. Ἀπὸ τὰ χαρακτηριστικὰ ἐλαττώματα τῶν Ἑλλήνων, κάποια, χωρὶς ἀμφιβολία, ἀποτελοῦν κληρονομία τῆς ἀρχαιότητος, ὅμως τὸ μεγαλύτερο μέρος τους πηγάζει ἀπὸ τὶς ταπεινώσεις καὶ τὴ δουλεία ποὺ βιώνουν σήμερα οἱ Ἕλληνες. Ἡ βάρβαρη τουρκικὴ διακυβέρνηση, ποὺ διαρκεῖ αἰῶνες, δημιουργεῖ ἀναπόφευκτα θλιβερὰ φαινόμενα στὸν τομέα τοῦ πανελληνίου πνεύματος. Ὅμως, ἐὰν οἱ Ἕλληνες ἀπελευθερωθοῦν ἀπὸ τὸν ζυγὸ καὶ ὁ δεσποτισμὸς δὲν καταπνίξει μὲ σιδηρὰ πυγμὴ τὴν πνευματικὴ τους ἀνάπτυξη καὶ ἐξέλιξη, ἡ ἐθνικὴ τους μεγαλοφυΐα θὰ ἀνθίσει καὶ πάλι μὲ λαμπρότητα. Πρέπει νὰ μᾶς ἐκπλήσσει τὸ πῶς οἱ Ἕλληνες, παρ’ ὅλα τὰ βάρη τοῦ τουρκικοῦ ζυγοῦ, διατήρησαν τὴ δύναμη τοῦ χαρακτήρα τους καὶ δὲν παρήκμασαν. Κατ’ αὐτὸν τὸν τρόπο τὰ ἄλογα ράτσας δαγκώνουν τὰ χαλινάρια καὶ τὸ βάρος ποὺ μεταφέρουν τὰ πικραίνει ἀκόμα περισσότερο. Σήμερα οἱ Ἕλληνες, μετὰ ἀπὸ μία μακραίωνη καὶ βάρβαρη δουλεία, ὁμοιάζουν στὰ ἦθη καὶ στὰ ἔθιμά τους μὲ τοὺς Εὐρωπαίους, ἐνῶ ταυτόχρονα ἡ διαφορὰ μεταξὺ ἐνὸς Εὐρωπαίου καὶ ἐνὸς μουσουλμάνου εἶναι ἐκπληκτικὴ. Ὅχι, οἱ Ἕλληνες δὲν ἀξίζουν τὶς μομφές ποὺ κατὰ καιροὺς τοὺς ἀπευθύνουν... Γενικῶς, ἡ ὑπαρξη τοῦ ὀθωμανικοῦ ζυγοῦ, καταλήγει ὁ ἔτον,

εἶναι ὄνειδος γιὰ τὴν ἀνθρωπότητα. Ἡ κυρίαρχη φωνὴ τῆς δικαιοσύνης ἀπαιτεῖ τὴν ἀπελευθέρωση τῶν ὑποδουλωμένων Ἑλλήνων καὶ τὴν ἀναγέννηση τοῦ βασιλείου τους⁵³.

Ὁ Γάλλος περιηγητὴς Savary, ὁ ὁποῖος ἐπισκέφτηκε τὴν τουρκικὴ αὐτοκρατορία, γράφει τὰ ἑξῆς: «Δὲν θὰ σταματήσω νὰ περιγράψω τοὺς Τούρκους μὲ τὰ πλεον μελανὰ χρώματα. Ταξίδευσσα στὴν αὐτοκρατορία τους καὶ βλέπω ἐνώπιόν μου ὅλες τὶς μορφές τοῦ κακοῦ, πού προξένησαν στὶς τέχνες, στὶς ἐπιστῆμες καὶ στοὺς ἀνθρώπους. Εἶδα πῶς μετέφεραν τὴν καταστροφή ἀπὸ τὸ ἓνα νησιὸς στὸ ἄλλο, ἀπὸ τὴ μία χώρα στὴν ἄλλη, χωρὶς νὰ διαφωτίζονται στὸ ἐλάχιστο ἀπὸ τὴν ἐπίδραση τῶν πολιτισμένων λαῶν. Πῶς εἶναι δυνατόν νὰ μὴν ἐπαναστατεῖς ἐναντίον τῆς καθυστέρησης αὐτοῦ τοῦ βάρβαρου λαοῦ, νὰ μὴν στηλιτεύεις τὴν ἐγκληματικὴ ἀντιμετώπιση τῆς ζωῆς τῶν ἄλλων, νὰ μὴν ἐκφωνεῖς φλογεροὺς λόγους ἐναντίον αὐτῆς τῆς ἐχθρικής γιὰ τὸ ἀνθρώπινο γένος κυβερνήσεως, ἡ ὁποία μὲ τὶς ἐγκληματικὲς τῆς πράξεις ἐξόντωσε πλῆθος λαοῦ, ἐξασκῶντας ἐπάνω του τὴν ἐγκληματικὴ τῆς μάχαιρα! Βλέποντας τὸ θλιβερὸ τουρκικὸ θέαμα ἡ καρδιά μου ἀνησυχεῖ, ὁ θυμὸς μου μεγαλώνει καὶ ἐγὼ θὰ ἤθελα νὰ καλέσω τὴν Εὐρώπη νὰ ὀρκιστεῖ ὅτι θὰ πολεμήσει τοὺς Τούρκους, πού κατέβηκαν ἀπὸ τὰ βουνὰ τῆς Ἀρμενίας, συνέτριψαν στὸ διάβα τους λαοὺς, καὶ μέσα σὲ ποταμοὺς αἵματος ἀνοιξαν τὸν δρόμο μέχρι τὸν θρόνο τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Τὰ ὑπέροχα μέρη πού κατοίκησαν δὲν κάταφεραν νὰ ἐξημερώσουν τὴν ἀγριότητα τῶν ἡθῶν τους. Γι' αὐτοὺς ἡ βία εἶναι νόμος καὶ τὸ

σπαθὶ ἀλήθεια. Θέλοντας νὰ πλουτίσουν ὅσο τὸ δυνατόν γρηγορότερα, οἱ τοπικὲς τουρκικὲς ἀρχὲς χρησιμοποιοῦν ὅλα τὰ μέσα γιὰ νὰ φορτώσουν μὲ φόρους τοὺς Ἕλληνες, τὰ βάρσανα τῶν ὁποίων εἶναι ἀνείπωτα. Οἱ δυστυχισμένοι Ἕλληνες ἀναστενάζουν στὰ σιδερένια τους δεσμὰ καὶ ἡ θλίψη πού τοὺς κατατρώγει τοὺς καλεῖ κάθε ἡμέρα νὰ πάρουν τὰ ὅπλα. Ἐὰν κάποιος ἀπὸ αὐτοὺς ἀπέκτησε μὲ τίμιον τρόπο περιουσία, τὸν σέρνουν μὲ ψευδεῖς κατηγορίες στὸν πασὰ καὶ αὐτός, κάνοντας χρῆση τοῦ δικαιώματος τοῦ ἰσχυροῦ, τοῦ ἀφαιρεῖ τὴν περιουσία. Ἐννοεῖται ὅτι αὐτοὶ οἱ ἀνθρωποὶ, πικραμένοι ἀπὸ τὴ δυστυχία τους, εἶναι πλεον ἀνίκανοι νὰ ἀναπτύξουν εὐγενικὰ αἰσθήματα»⁵⁴. Στὴ συνέχεια, ἡ λαίδη Kraven, ἡ ὁποία ταξίδευσσε στὴν Τουρκία στὸ τέλος τοῦ 18^{ου} αἰ., μᾶς πληροφορεῖ ὅτι οἱ ντόπιοι χριστιανοὶ ζοῦσαν συνέχεια στὸν φόβο γιὰ τὴν ἴδια τους τὴ ζωὴ. Παρὰ τὶς φυσικὲς ὁμορφιὲς τῆς χώρας, ἡ ζωὴ τους ἦταν κόλαση καὶ ὄχι παράδεισος⁵⁵. Ἐνας πλούσιος Κωνσταντινοπολίτης Ἕλληνας, φοβούμενος ὅτι ἡ Πύλη θὰ ἀπλώσει τὸ ἀρπακτικὸ τῆς χέρι σὲ αὐτὸν καὶ στὴν περιουσία του, προσέλαβε ἔνοπλη φρουρὰ εἴκοσι ἀτόμων, ἡ ὁποία περιπολοῦσε κάθε ἡμέρα τὸ σπίτι καὶ τὸ κτῆμα του. Ἐνας ἄλλος, φοβούμενος ὅτι θὰ τὸν κατηγορήσουν γιὰ συνωμοσία ἐναντίον τοῦ σουλτάνου, παρεκάλεσε εὐγενικὰ τὴ συγγραφέα νὰ μὴν κάνει βόλτες στὸν κήπο του, ὅταν δὲ τὸν ἐπισκέπτονταν τυχαία ἄλλοδαποὶ, κρυβόταν στὸ πιὸ ἀπόμακρο δωμάτιο τῆς κατοικίας του⁵⁶. Οἱ ἀπλοὶ χριστιανοὶ ὑπέφεραν ἀπὸ τὸ ἀβάστακτο βάρος τῶν φόρων, οἱ ὁποῖοι δὲν χρησιμοποιοῦνταν γιὰ τὸ

53. Eton, *A survey of the Turkish empire*, 337-338, 348-349, 439, London 1798.

54. Savary, *Lettres sur la Grèce*, Paris 1788, p. 335, 361.

55. Kraven, *Puteshestvie v Krym i Konstantinopol' v 1786 godu*. Μετάφραση ἀπὸ τὰ Γαλλικά. Moskva 1795, str. 337-338.

56. Αὐτόθι, σελ. 444-445.

καλό τοῦ κράτους, ἀλλὰ γιὰ τοὺς φιλοχρήματους ὑπουργοὺς καὶ κυβερνήτες⁵⁷. Πολλοὶ δὲν ἄντεχαν ὅλες αὐτὲς τὶς δυστυχίες καὶ κατέφευγαν στὰ βουνά, παραμένοντας μακριὰ ἀπὸ τὴν ἀγριότητα τῶν ἀρχῶν. Σὲ πολλὲς ἐπαρχίες τῆς αὐτοκρατορίας οἱ πασάδες ἐξεγείρονταν ἐναντίον τοῦ σουλτάνου. Στὴ διάρκεια αὐτῶν τῶν ἐξεγέρσεων ὁ πληθυσμὸς, ἰδιαίτερα ὁ χριστιανικὸς, ὑποβαλλόταν σὲ φοβερὲς διώξεις. Στὴν αὐτοκρατορία κυκλοφοροῦσαν ἐλεύθερα συμμορίες, οἱ ὁποῖες λήστευαν τὸν πληθυσμὸ καὶ τοὺς ταξιδιωτὲς, ἔτσι ἦταν ἀναγκασμένοι νὰ ταξιδεύουν μὲ τὴ συνοδεία ἐνόπλων⁵⁸. Οἱ Τοῦρκοι ἦταν τόσο ποταποί, πού ἡ συγγραφέας δηλώνει εὐθαρσῶς ὅτι ἀπὸ ὅλα τὰ δίποδα ζῶα εἶναι ἔτοιμη νὰ σκοτώσει κυρίως τὸν Τοῦρκο⁵⁹. Τελειώνει δὲ τὸ βιβλίον της μὲ τὴν ἔκκληση νὰ ἐκδιωχθοῦν οἱ Τοῦρκοι ἀπὸ τὴν Εὐρώπη στὴν Ἀσία⁶⁰.

Γιὰ τὸν βαρὺ καὶ ἀβάστακτο ζυγὸ τῶν Ἑλλήνων στὴν Τουρκία μαρτυροῦν καὶ οἱ περιηγητὲς τοῦ τέλους τοῦ 18^{ου} αἰ. Sonnini, Castellane καὶ ὁ κόμης Gouffier, οἱ ὁποῖοι περιγράφουν τὶς αὐθαιρεσίες καὶ τὶς ἀνομιές τῶν Τούρκων, τὴν ἀπέχθειά τους γιὰ τὸν πολιτισμὸ καὶ τὸν χριστιανισμὸ, τὸ μίσος γι' αὐτοὺς τῶν Ἑλλήνων, οἱ ὁποῖοι, παρ' ὅλες τὶς ἀτυχίες τοῦ πολιτικοῦ τους βίου, κατόρθωσαν νὰ διατηρήσουν ἕνα μέρος ἀπὸ τὴν ἀρχαία ἀνδρεία τους⁶¹. Σὲ μία ἀπὸ τὶς συνεδριάσεις τοῦ Ἀγγλικοῦ Κοινοβουλίου, τὸν Μάιο τοῦ 1791, μὲ θέμα τὶς πιστώσεις γιὰ τὸν πόλεμο μὲ τὴ Ρω-

σία, ὁ γνωστὸς Σέρινταν, μιλῶντας ἐναντίον αὐτοῦ τοῦ πολέμου ὑπερασπίστηκε καὶ τοὺς δυστυχημένους Ἕλληνες. «Ὁ πόλεμος αὐτός», ἔλεγε, «εἶναι ἄδικος καὶ γιὰ τοὺς Ἕλληνες, τὴν ἀπελευθέρωση τῶν ὁποίων ἀπὸ τὸν βάρβαρο ζυγὸ ἐμποδίζουμε. Εἶναι ἀλήθεια ὅτι ἔγιναν προσπάθειες νὰ μᾶς παρουσιάσουν τοὺς σύγχρονους Ἕλληνες ὡς ἕναν λαὸ ἄχρηστο καὶ ἀνάξιο ἐμπιστοσύνης. Ὅμως εἶναι δικαίτερο νὰ τοὺς ἀντιμετωπίζουμε ὡς ἕναν λαό, πού τὸν καταπιέζει ὁ βάρβαρος ζυγός. Μόλις ἡ Ἑλλάδα ἀποτινάξει αὐτὸ τὸν ζυγὸ, πάλι θὰ γεννηθεῖ ἕναν Δημοσθένη καὶ ἄλλους μεγάλους ἄνδρες, τοὺς ὁποίους δημιούργησε ἡ κλασικὴ ἀρχαιότητα». Ὁ Κοραῆς, ὁ ὁποῖος ἀναφέρθηκε σὲ αὐτὸν τὸν λόγο σὲ μία ἀπὸ τὶς ἐπιστολές του, ἔγραφε ὅτι ἔκλαψε ἀπὸ χαρὰ ὅταν διάβασε στὶς ἐφημερίδες τὴν ὁμιλία τοῦ Σέρινταν, πού ἔμοιαζε στοὺς δυστυχημένους Ἕλληνες μὲ σωτήρια βροχὴ πού πέφτει στὴ διψασμένη γῆ⁶². Σύμφωνα μὲ τὴ μαρτυρία αὐτοῦ τοῦ γνωστοῦ ἄνδρα (ἀπὸ τὸ 1791), ὅλοι οἱ Εὐρωπαῖοι σοφοί, τουλάχιστον ἐκεῖνοι πού ὑπερηφανεύονταν ὅτι γνώριζαν Ἑλληνικά, κάθε ἡμέρα καὶ κάθε ὥρα ἀνέμεναν τὴν πολιτικὴ καὶ πολιτιστικὴ ἀναγέννηση τοῦ δυστυχημένου ἑλληνικοῦ λαοῦ⁶³.

Ὅμως ἀνάμεσα στὸν χορὸ τῶν συγγραφέων, Ἑλλήνων καὶ Δυτικοευρωπαίων, οἱ ὁποῖοι περιέγραφαν δίκαια τὴν ἀφόρητη κατάσταση τῶν Ἑλλήνων ὑπὸ τὸν τουρκικὸ ζυγὸ καὶ κήρυτταν τὴ φυσικὴ ἀναγκαιότητα τῆς ἀναγεν-

57. Αὐτόθι, σελ. 503-504.

58. Αὐτόθι, σελ. 336, 390, 452, 463, 469, 479, 486, 522-523.

59. Αὐτόθι, σελ. 474.

60. Αὐτόθι, σελ. 522.

61. C. Sonnini, *Voyage en Grèce et en Turquie*, t. I, Paris 1801, p. 1-24· A. Castellane, *Lettres sur la Morée et les Îles*, t. I, Paris 1808, p. 63-67· Choiseul Gouffier, *Voyage pittoresque de la Grèce*, Paris 1782, p. 67-68.

62. Κοραῆς, *Ἐπιστολαί*, Α΄, 199-200.

63. Αὐτόθι, 174.

νήσεώς τους, μερικές φορές ακούγονταν και φωνές παράφωνες, οι όποιες προσπαθοῦσαν νὰ παρουσιάσουν τὴ θέση τῶν Ἑλλήνων μὲ τελείως διαφορετικὰ χρώματα. Αὐτὲς τὶς φωνὲς ὑπονοοῦσε καὶ ὁ Σέρνταν στὴν ὁμιλία του στὸ Ἀγγλικὸ Κοινοβούλιο. Ὁ Κοραῆς ὑπέθετε⁶⁴ ὅτι ὁ Ἄγγλος ρήτορας εἶχε ὑπόψη του, κυρίως, τὸν Γερμανὸ συγγραφέα Ραυ, ὁ ὁποῖος σὲ μία φιλοσοφικὴ μελέτη προσπαθοῦσε νὰ ἀποδείξει ὅτι οἱ σύγχρονοι Ἕλληνες, ἀπὸ ὅλες τὶς ἀπόψεις, εἶναι ἀνάξιοι ἀκόμα καὶ νὰ ὀνομάζονται ἀπόγονοι τῶν σπουδαίων Ἑλλήνων ἀνδρῶν τῆς κλασικῆς ἀρχαιότητος⁶⁵. Ὅμως ἡ ἄποψη τοῦ Ραυ συνάντησε ἰσχυρὲς ἀντιρρήσεις καὶ ἀναιρέσεις. Ἔτσι, ὁ Γάλλος περιηγητὴς Sonnini, ποῦ ἐπισκέφτηκε τὴν Ἀνατολὴ τὴν περίοδο 1777-1780, τονίζει εὐθέως ὅτι ἡ πραγματικότητα δίσταται ἀπόλυτα μὲ τὶς ἀπόψεις τοῦ Ραυ, ὁ ὁποῖος, παρασυρόμενος ἀπὸ τὶς φιλοσοφικὲς του ἰδέες, παρουσίασε μὲ κακοβουλία τὰ γεγονότα ποῦ παραθέτει, ἄλλα διαστρέβλωσε καὶ πολλὰ οὔτε κὰν πρόσεξε. Γενικῶς, τὸ βιβλίον του εἶναι ἓνα ἔργο προκατειλημμένο, ἐξωπραγματικὸ, συζητήσιμο⁶⁶. Καὶ ὁ γνωστὸς Κοραῆς χαρακτηρίζει τὸν Ραυ ξεδιάντροπο συκοφάντη, σοφιστὴ, ἄνθρωπο ἀνάξιο⁶⁷. Στὸ ἔργο του «Ἐπιτομὴ περὶ τῆς παρουσίας καταστάσεως τοῦ πολιτισμοῦ ἐν Ἑλλάδι»⁶⁸ ἀποδεικνύει ὅτι ὁ ἑλληνικὸς λαὸς δὲν ἔχει ἀκόμα πεθάνει, τὰ ἔθνη καὶ πολιτιστικὰ του ἰδανικὰ εἶναι ζωντανά, ἐνῶ οἱ δραστηριότητες στὸν το-

μέα τῆς διαφωτίσεως ποτὲ δὲν διακόπηκαν ὀριστικῶς, παρὰ τὶς δυστυχίες τοῦ βαρβαρικοῦ ζυγοῦ, οἱ ὁποῖες συνόδευαν μὲ ἓνα ἀδιάκοπο βογκητὸ τοὺς Ἕλληνες στὴ διάρκεια τριῶν ἑκατονταετιῶν.

Στὶς 29 Δεκεμβρίου 1791 ἡ Τουρκία καὶ ἡ Ρωσία ὑπέγραψαν στὸ Ἰάσιο μιὰ συμφωνία, ἡ ὁποία εἶχε μεγάλη σημασία ὄχι μόνον στὴν ἱστορία τῆς ρωσικῆς πολιτικῆς στὴν Ἀνατολή, ἀλλὰ καὶ στὴν κατάσταση τοῦ τοπικοῦ χριστιανικοῦ πληθυσμοῦ. Στὰ πλαίσια αὐτῆς τῆς συμφωνίας, ἡ Ρωσία ἀποκτοῦσε τὸ δικαίωμα προστασίας τῶν ὀρθοδόξων χριστιανῶν σὲ ὅλο τὸ ἔδαφος τῶν ὀθωμανικῶν κτήσεις. Βέβαια, ἡδη ἡ συμφωνία τοῦ Κιουτσούκ-Καϊναρτζή τοῦ 1774 ἔδινε στὴ Ρωσία αὐτὸ τὸ πρόνομιον. Ὅμως, ὅπως ἔδειξαν τὰ γεγονότα ποῦ ἔλαβαν χώρα στὰ ὅρια τῆς Ἐκκλησίας Κωνσταντινουπόλεως τὴν περίοδο μεταξὺ τοῦ πρώτου καὶ τοῦ δευτέρου Ρωσοτουρκικοῦ Πολέμου τῆς Μ. Αἰκατερίνης, τὸ δικαίωμα αὐτὸ δὲν εἶχε σχεδὸν καμία πρακτικὴ ἐφαρμογή, παρέμεινε νεκρὸ γράμμα καὶ δὲν βελτίωσε τὴ θέση τῶν ὀρθοδόξων Ἑλλήνων καὶ Σλάβων⁶⁹. Αὐτὸ συνέβη, διότι ἡ συνθήκη τοῦ Κιουτσούκ-Καϊναρτζή ἦταν ἡ πρώτη διπλωματικὴ πράξη, ἡ ὁποία ἐξέφρασε μὲ ἐπιτυχία τοὺς στόχους τῆς πολιτικῆς δραστηριότητος τῆς Ρωσίας στὴν Ἀνατολὴ σὲ ζητήματα ἔθνη καὶ θρησκευτικά. Παρέχοντας στὴ Ρωσία τὸ δικαίωμα νὰ ἐπεμβαίνει στὶς ἐσωτερικὲς ὑποθέσεις τῆς τουρκικῆς

64. Κοραῆς, *Ἐπιστολαί*, Α', 200.

65. Σάθας, *Τουρκοκρατούμενη Ἑλλάς*, 618.

66. C. Sonnini, *Voyage en Grèce et en Turquie*, t. I, Paris 1801, p. 17-18.

67. Κοραῆς, *Ἐπιστολαί*, Α', 200, 324.

68. Κοραῆς, «Ἐπιτομὴ περὶ τῆς παρουσίας καταστάσεως τοῦ πολιτισμοῦ ἐν Ἑλλάδι». Βλ. Θερεϊανός, *Ἀδαμάντιος Κοραῆς*, τόμ. Γ', παράρτημα, σελ. 47-82. Ἐν Τεργέστη 1890.

69. Οἱ Ἕλληνες, ψευσθέντες πάσης ἐλπίδος ἕνακεν τῆς εἰρήνης, ἦν συνωμολόγησαν αἱ τέως ἐμπόλεμοι δυνάμεις, ὑπέκυψαν αὐθις εἰς ζυγὸν (Κοραῆς, «Ἐπιτομὴ περὶ τῆς παρουσίας καταστάσεως τοῦ πολιτισμοῦ ἐν Ἑλλάδι», σελ. 58).

αυτοκρατορίας, με σκοπό την υπεράσπιση του χριστιανικού πληθυσμού, ή συμφωνία αυτή άνοιγε μία νέα εποχή όχι μόνο για τη διεθνή θέση της Τουρκίας, αλλά και για τις σχέσεις των τοπικών κυβερνήσεων με τους υποταγμένους χριστιανικούς λαούς. Τώρα η Ρωσία είχε καθήκον να έκμεταλλευτεί το δικαίωμα που απέκτησε με αίμα και να βελτιώσει τη θέση των χριστιανών υπό τον τουρκικό ζυγό, αλλάζοντας τις μεταξύ τους σχέσεις και δίνοντάς τους μία νέα κατεύθυνση. Όμως, έννοείται ότι η εξέσκησή του δεν ήταν εύκολη, εάν όχι αδύνατη, σε σύντομο χρονικό διάστημα, διότι οι σχέσεις της τουρκικής κυβερνήσεως και των Τούρκων απέναντι στους χριστιανούς στηρίζονταν στο Κοράνι και οι νομικές παραδόσεις, που είχαν δημιουργηθεί με την πάροδο των αιώνων, απέκτησαν συγκεκριμένες μορφές και χαρακτηρίζονταν από τον άκρως συντηρητικό τους χαρακτήρα. Έπρεπε ή ίδια ή τουρκική κυβέρνηση τουλάχιστον να συνειδητοποιήσει το κακό και να προσαρμοστεί στις νέες τάσεις. Όμως ο σουλτάνος Άβδούλ Χαμίτ Α΄ (1774-1789), λόγω των προσωπικών του μειονεκτημάτων, ήταν τελείως ανίκανος να χαράξει μία νέα πορεία στην έσωτερική πολιτική. Ήταν άνθρωπος δειλός, συνεσταλμένος και άμορφωτος, με καμία διοικητική ικανότητα, συντηρητικός και φανατικός. Ήταν τόσο αδιάφορος, που δεν ένδιαφερόταν καθόλου για την πολιτική και σχεδόν ποτέ δεν ήθελε να γνωρίζει τι συμβαίνει στην Κωνσταντινούπολη⁷⁰. Είχε αναθέσει τις κρατικές υποθέσεις στο Ύπουργικό Συμβούλιο, το οποίο αποτελούσαν έμμισθοι άγράμματοι, πονηροί και πανούργοι ύπουργοί, οι όποιοι φρόντιζαν μόνο για την αύξηση της προσωπικής

τους περιουσίας σε βάρος των υπόδουλων ραγιάδων, που είχαν φορτώσει με τρομερούς φόρους⁷¹. Έξαιτίας αυτού, ή συνθήκη του Κιουτσουκ-Καϊναρτζή δεν όδήγησε τη Ρωσία σε μία συμφωνία με την Τουρκία, ακόμα και σε ζητήματα έδαφικά ή οικονομικά, τὰ όποια είναι περισσότερο προσιτά στον ξένο έλεγχο και ό χαρακτηρισ τους θα ύποχρέωνε την Πύλη να έκτελει με ακρίβεια και πιστότητα τους όρους της συνθήκης⁷². Σε ό,τι αφορά τὰ έθνικά και θρησκευτικά ζητήματα, τὰ όποια σχετίζονταν με την έσωτερική διάσταση της ζωής στην Τουρκία και αποτελούσαν ένα έξαιρετικά σημαντικό, έξαιρετικά ούσιαστικό αλλά ταυτόχρονα και ασθενές μέρος του κρατικού της όργανισμού, μπορούμε να πούμε εκ των προτέρων ότι βελτιώσεις δεν έπρόκειτο να γίνουν. Έτσι και έγινε, όπως φαίνεται από τις τοπικές και ξένες πηγές, οι όποιες περιγράφουν παραστατικά την τραγική μοίρα των χριστιανών στην Τουρκία την περίοδο μεταξύ του πρώτου και του δεύτερου Ρωσοτουρκικού Πολέμου. Έπρεπε για άλλη μία φορά να καταβληθούν τεράστιες προσπάθειες για να περιοριστούν ό τουρκικός φανατισμός, ή αδιαλλαξία και οι αυθαιρεσίες. Ήταν άπαραίτητο, για άλλη μία φορά, να κατανοήσει ή Τουρκία τη στρατιωτική της αδυναμία ένώπιον της κραταιάς βορείου δύναμης, να φωλιάσει ό φόβος στο σεράι και στο δειλό διβάνιο, να τρομοκρατηθούν οι μουσουλμανικές μάζες, οι όποιες, εύρισκόμενες στο στάδιο της βαρβαρότητας, ύποκλίνονταν μόνο ένώπιον της ώμης βίας και του τρόμου. Αυτό το κατάφερε έν μέρει ό Ρωσοτουρκικός Πόλεμος του 1787-1791, ό όποιος, για άλλη μία φορά, έδραίωσε το δικαίωμα της Ρωσίας να προστατεύει τους

70. Kraven, *Puteshestvija v Krym i Konstantinopol'*, str. 390.

71. Αυτόθι, σελ. 355, 503.

72. Zhigarëv, *Russkaja politika v vostochnom voprose*, t. I, str. 203, Moskva 1896.

χριστιανούς στην Τουρκία και τους δημιούργησε νέες ελπίδες για τη βελτίωση της ζωής τους.

Ἡ συμφωνία τοῦ Ἰασιού, ἐνισχύοντας τὴ συνθήκη τοῦ Κιουτσούκ-Καΐναρτζή, ὑποχρέωνε τὴν Πύλη νὰ «ὑπερασπίζεται τὸν χριστιανικὸ νόμο καὶ τὶς ἐκκλησίες του» καὶ «νὰ δέχεται μὲ σεβασμὸ τὶς ἀντιπροσωπεῖες» τῶν Ρώσων πρέσβων στὴν Κωνσταντινούπολη, «διότι χαίρουν ἰδιαίτερας ἐμπιστοσύνης τῆς γειτονικῆς καὶ εἰλικρινῶς φιλικῆς δυνάμεως». Στὴ συνέχεια ἡ Πύλη ἦταν ὑποχρεωμένη νὰ χορηγήσει «πλήρη ἀμνηστία καὶ αἰώνια λήθη» σὲ ὅλους τοὺς κατοίκους τῆς Μολδαβίας καὶ τῆς Βλαχίας ποὺ εἶχαν προδώσει τὸν σουλτάνο, νὰ ἀποκαταστήσει τοὺς τίτλους καὶ τὰ δικαιώματά τους, «χωρὶς νὰ ἐμποδίζει μὲ ὅποιονδήποτε τρόπο τὴν ὁμολογία τοῦ χριστιανικοῦ νόμου ἀπολύτως ἐλευθέρως, ὅπως ἐπίσης καὶ τὴν ἀνέγερση νέων ναῶν καὶ τὴν ἐπισκευὴ τῶν παλαιῶν», «νὰ ἐπιστρέψει στὶς μονὲς καὶ σὲ ἄλλους ἰδιῶτες τῆ γῆ καὶ τὰ κτήματα», ποὺ τοὺς ἀνήκαν στὸ παρελθόν, «νὰ ἀναγνωρίζει καὶ νὰ σέβεται τὸν κληρο ἀνάλογα μὲ τὸν βαθμὸ του», νὰ μὴν ἀπαιτεῖ ἀπὸ τὸν ντόπιο πληθυσμὸ τὴν ἀποπληρωμὴ τῶν παλαιῶν χρεῶν, ὅπως ἐπίσης καὶ καμία χρηματικὴ ἀποζημίωση γιὰ ὅλη τὴν περίοδο τοῦ πολέμου καὶ γιὰ τὰ ἐπόμενα δύο χρόνια, λόγω τῶν καταστροφῶν ποὺ ὑπέστησαν. Μὲ τὴ λήξη τῆς περιόδου τῶν δύο ἐτῶν, ἡ Πύλη «ὑπόσχεται νὰ τηρεῖ τὶς ἀρχὲς τῆς φιλανθρωπίας καὶ μεγαλοψυχίας ὡς πρὸς τὴν ἐπιβολὴ τῶν χρηματικῶν φόρων, τοὺς ὁποίους καὶ θὰ συγκεντρώνει μὲσω ἀντιπροσώπων, οἱ ὅποιοι θὰ ἀποστέλλονται κάθε δύο χρόνια. Ἐκτὸς αὐτῆς τῆς φορολογίας καὶ τοῦ συγκεκριμένου ποσοῦ, οὐδεὶς ἐκ τῶν πασάδων ἢ τῶν κυβερνητῶν, ἢ κάποιος ἄλλος, δὲν ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ τοὺς πιέζει ἢ νὰ ἀπαιτεῖ ἀπὸ

αὐτοὺς οἰαδήποτε πληρωμὴ ἢ ἄλλο φόρο, ὅπως καὶ ἐὰν ὀνομάζεται ἢ δικαιολογεῖται αὐτὸς». Οἱ ἡγεμόνες αὐτῶν τῶν δύο κρατῶν ἔλαβαν τὸ δικαίωμα νὰ ἔχουν στὴν Πύλη ἐπιτετραμμένους ἀπὸ τοὺς χριστιανούς τοῦ ἑλληνικοῦ δόγματος, οἱ ὅποιοι ἔχαιραν ἀσυλίας καὶ εἶχαν καθῆκον νὰ φροντίζουν γιὰ τὶς ὑποθέσεις τῶν ἡγεμονιῶν τους. Ἡ Πύλη ἀκόμα συμφώνησε καὶ στὸ νὰ ἔχουν τὸ δικαίωμα οἱ Ρῶσοι ἀντιπρόσωποι ἐνώπιον τοῦ σουλτάνου «νὰ ὀμιλοῦν ὑπὲρ τῶν ἐν λόγῳ ἡγεμονιῶν», ἐνῶ ἡ τουρκικὴ κυβέρνησις ὑποσχέθηκε «νὰ ἐπιδεικνύει πρὸς τὶς ἐν λόγῳ ἀντιπροσωπεῖες παρόμοιο σεβασμὸ μὲ αὐτὸν ποὺ ἀντιμετώπιζε τὶς φιλικὲς καὶ σεβαστὲς δυνάμεις». Ὡς πρὸς τὰ νησιά τοῦ Ἀρχιπελάγους, ποὺ εἶχαν παραμείνει ἐξαρτημένα ἀπὸ τὴν Πύλη, ἡ συμφωνία ἀνέφερε ὅτι «ἡ χριστιανικὴ πίστις δὲν θὰ ὑπόκειται σὲ κανενὸς εἴδους διωγμὸ, ὅπως ἐπίσης καὶ οἱ ἐκκλησίες της, οὔτε θὰ ἐμποδίζεται ἢ ἀνακατασκευὴ ἢ ἐπιδιόρθωση αὐτῶν, οἱ δὲ ὑπηρετοῦντες σὲ αὐτὲς ἐπίσης δὲν θὰ ὑπόκεινται σὲ προσβολὲς ἢ διωγμούς». Οἱ κάτοικοι αὐτῶν τῶν νήσων ἀπέκτησαν ἐπίσης τὰ δικαιώματα τῆς ἀμνηστίας καὶ τῆς ἐλευθερίας ἀπὸ τοὺς φόρους γιὰ δύο χρόνια, ἐνῶ κατὰ τὴν ἐπιβολὴ τῶν φόρων ἔπρεπε νὰ τηρηθοῦν οἱ νόμοι καὶ τὸ δίκαιο. Ἡ Πύλη ἐπιτρέπει ἀπρόσκοπτα τὴ μετακίνησις ἀπὸ τὴ Μολδαβία καὶ τὴ Βλαχία καὶ τὶς νήσους τοῦ Ἀρχιπελάγους ὅσων τὸ ἐπιθυμοῦν, χωρὶς νὰ περιορίζει τὴ διάθεσις καὶ τὴ μεταβίβασις τῶν περιουσιῶν τους. Καὶ θὰ ἀπελευθερώσει ὅλους τοὺς αἰχμαλώτους χριστιανούς χωρὶς νὰ ἀπαιτεῖ τὴν ἐξαγορά τους ἢ τὴν καταβολὴ οἰουδήποτε χρηματικοῦ ποσοῦ. Τέλος, ἡ Πύλη ἐξασφαλίζει στοὺς Ρώσους προσκυνητὲς τὴν ἐλεύθερη μετάβασή τους στοὺς Ἁγίους Τόπους τῆς Ἀνατολῆς χωρὶς νὰ ἀπαιτεῖ κάποιους φόρους ἢ δασμούς⁷³.

73. Yuzefovich, *Dogovory Rossii s vostokom, polititcheskie i torgovie*, str. 24–29 (οἱ συμφωνίες ποὺ ὑπογράφησαν στὸ Κιουτσούκ-Καΐναρτζή καὶ στὸ Ἰάσιο), S.-Peterburg 1869.